

– en handledning

*Rune Edberg
Mattias Ek
Mats Vänehem*

Runriket Täby-Vallentuna
– en handledning

Text och layout: *Rune Edberg*
Foto (om inget annat anges): *Mattias Ek*
Idé och grafik: *Mats Vänhem*

Arkivfoto:
Stockholms läns museum (SSLM)
Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA)
Upplands Runinskrifter (UR)

Första upplagan
Utgiven 2007 av
Stockholms läns museum
Sickla industriväg 5B
131 34 Nacka

ISBN 91-8700640-5

Innehåll

<i>Detta är Runriket</i>	5
<i>Vikingatidens runstenar</i>	7
<i>Runrikets tid</i>	10
<i>Världen från Runrikets horisont</i>	13
<i>Jarlabankesläkten</i>	16
1. Jarlabankes bro	22
2. Täby kyrka	28
3. Broby bro	30
4. Fällbro	36
5. Risbyle	41
6. Gällsta	44
7. Gullbron	47
8. Vallentuna kyrka	52
9. Arkils tingstad	57
<i>Källor och lästips</i>	62

Nio platser runt Vallentunasjön bildar Runriket Täby-Vallentuna. III. Mats Vänehem

Detta är Runriket

Runstenarna är Skandinaviens märkligaste och mest enastående fornminnen. De flesta, omkring 1 300 stycken, finns i Uppland. I området runt Vallentunasjön står de som allra tätast. Ingen annanstans kan man uppleva runstenarna i sådant antal, med sådan variation och så lättillgängligt som här.

När vi möter vikingatiden i böcker och på museer kan den kännas oändligt avlägsen. Tusen år! Vi ser kanske framför oss ett samhälle som är radikalt annorlunda än vårt eget och kanske är det just därför tidsperioden fångslar så många.

Men de fysiska spåren efter vikingatidens människor, deras vardag och fest, liv och död finns i landskapet mitt ibland oss. Med lite hjälp på traven kan var och en lära sig att upptäcka några av dem på egen hand.

Byar och gårdar

Jämfört med många andra fornlämningar är runstenarna ganska enkla att förstå sig på. Där står namn på den eller dem som rest stenen och huggit inskriften och varför detta skett. Ibland nämns byar och gårdar, platser som än i dag ofta heter likadant som den gången. I vissa inskrifter lämnas uppgifter om människors resor och öden i länder och städer vars namn vi ganska lätt känner igen.

Genom runstenarna krymper avståndet mellan oss och vikingatidens människor. Det blir lika lockande att se likheterna som skillnaderna. Även om vikingatidens teknik var enkel och levnadsstandard låg så är skillna-

derna på det mänskliga planet mellan då och nu nog inte så speciellt stora. De arbetade, reste, festade, skvallrade, älskade och sörjde ungefär som vi. Av runstenarna kan vi också se att de talade svenska. Visserligen med ett ordförråd som vi skulle tycka låta väldigt gammalmodigt och med en krångligare grammatik.

Flyttats åt sidan

I området runt Vallentunasjön har ovanligt många runstenar fått stå kvar ute i landskapet. När vägarna moderniserats har stenarna ofta bara flyttats åt sidan en aning. Kring sjön finns mängder av ålderdomliga ortnamn och i flera fall ligger bondgårdarna på samma platser som för tusen år sedan. Också de förkristna gravfälten ligger tätt och är välbevarade. Tack vare allt detta har runstenarna en inramning som gör det möjligt att förstå hur de har fungerat i sin miljö.

Men för den skull är det inte helt självklart vad runstenarna och de andra fornlämningarna står för. Om platserna är lätt tillgängliga, tydligt skyltade och förklarade får de flesta besökare ut betydligt mer än annars. Detta är utgångspunkten för arbetet med projektet Runriket.

Invigdes 2006

Runriket invigdes i september 2006. Då var Jarlabankes bro, som är det första etappmålet i projektet, iordningställd. Växtligheten var gallrad, vägbanken rekonstruerad, kull-

fallna stenar uppresta och försvunna ersatta. En informativ skärmställning under tak och en ny lekfull temapark stod klar.

Under vikingatiden var Jarlabankes bro som ett slags inkörsport i landskapet. Förhoppningsvis kan detta förhållande nu återupplivas i modern tappning och platsen i dag fungera som en entré till Runrikets historiska kulturmiljöer, som en startpunkt för utflykter med bil, cykel eller buss.

Sammanlagt nio platser runt Vallentunasjön ingår i Runriket. Medsols från Jarlabankes bro räknat är det Täby kyrka, Broby bro, Fällbro, Risbyle, Gällsta, Gullbron, Vallentuna kyrka och Arkils tingstad.

Broby bro, Fällbro, Risbyle, Gällsta, Gullbron och Arkils tingstad är platser där det ursprungligen stått flera runstenar, som tillsammans utgjort monument. Vid Broby bro, Fällbro, Risbyle och Arkils tingstad finns fortfarande stenarna bevarade på eller i närheten av sina ursprungliga plats. Vid Gällsta och Gullbron har runstenarna däremot skingrats i närområdet.

Vikingatidens runstenar är starkt förknippade med kristnandet och det är därför som också de medeltida kyrkorna i Täby och Vallentuna ingår i Runriket. Vid och inne i kyrkorna finns dessutom runstenar.

Ett urval

De platser och runstenar som ingår i Runriket har arkeologiskt och historiskt sett varit nära förknippade med varandra och området kan ses som en enhet. Det är ändå viktigt att betona att det handlar om ett subjektivt urval. Det finns många andra runstensmiljöer i omgivningarna, ja i hela Mälardalen, som är värda uppmärksamhet och begrunda. Förhoppningsvis kan satsningen på Runriket bidra till ett uppsving för intresset för runstenarna rent allmänt.

Stockholms läns museum ansvarar för att informationen om Runriket är vetenskapligt förankrad och att skyltningen är aktuell. Täby och Vallentuna kommuner ansvarar för att platserna röjs och hålls tillgängliga och för att förbättra parkeringsmöjligheterna.

Runrikets informationscentrum vid Jarlabankes bro.

Vikingatidens runstenar

Den vikingatida runraden bestod av 16 grundtecken. Många av dem liknar våra vanliga latinska bokstäver vilket inte är så konstigt eftersom runorna från början konstruerades med den romerska skriften som förebild. Att lära sig läsa runor är inte så svårt och med intresse, lite fantasi och stigande vana går det att stava sig fram på de flesta stenar man träffar på, utan att titta i ”facit”.

Det finns många hjälpredor, både i bokform och på nätet, för den som vill lära sig läsa runor. Se lästipsen i slutet av denna skrift!

De ordkarga inskrifterna på runstenarna är oftast utformade som minnesmärken över döda familjemedlemmar av deras efterlevande. Ibland är de uttryckliga arvsdokument. Andra inskrifter berättar om utlandsfärder, plundringar, krigståg och pilgrimsresor till olika platser i Europa och Mellanöstern.

Forskning om runstenar påbörjades i Sverige redan på 1600-talet och under 1900-talets lopp har alla kända inskriptioner publi-

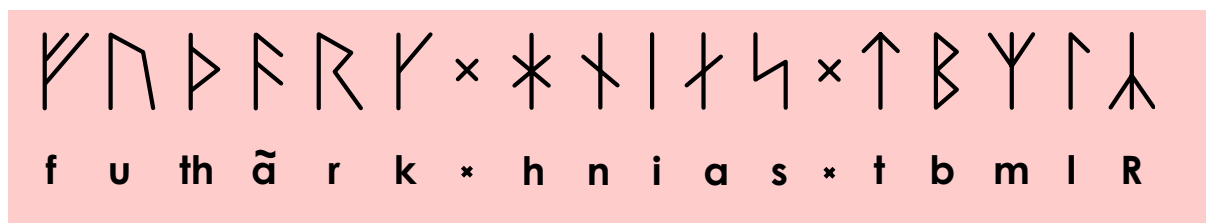
cerats i det stora vetenskapliga bokverket Sveriges runinskrifter eller i annan facklitteratur.

De runinskrifter som finns med i Sveriges runinskrifter har en benämning med en landskapsbeteckning som prefix och ett efterföljande löpnummer. Uppland har prefixet U. Runstenarna vid Jarlabankes bro har exempelvis fått nummer U164 och U165.

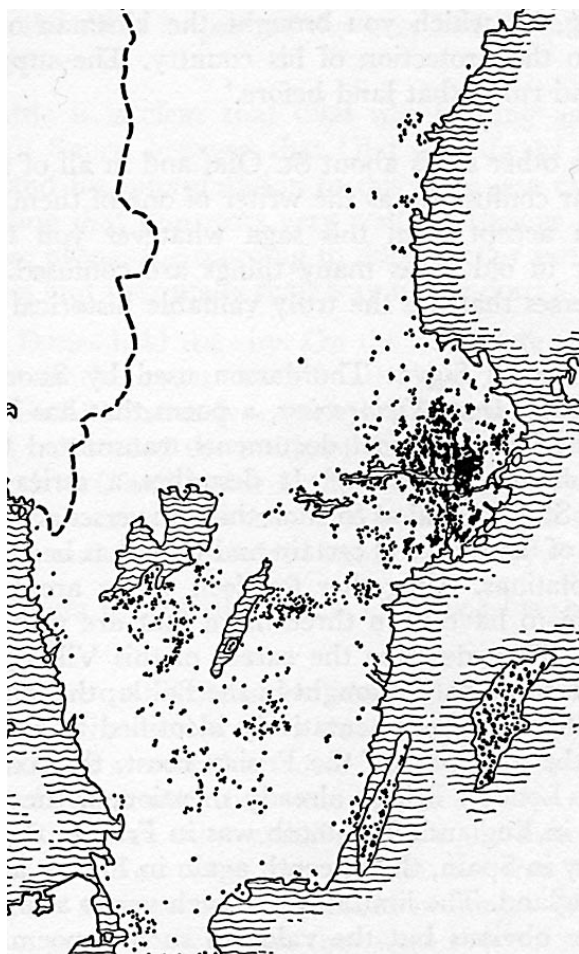
Nya runstenar

Efter det att utgivningen av böckerna i Sveriges runinskrifter avslutades har många nya runstenar hittats. De har då fått beteckningar efter var den vetenskapliga rapporten publicerats. Så t. ex. kallas en runhäll vid Fällbro U Fv1946;258. Detta uttyds som en Upplandsristning som beskrivits i tidskriften Fornvännen årgång 1946 sidan 258. Lite otympligt, men allmänt accepterat inom forskningen.

Inskrifterna är ofta ofullständiga eftersom större eller mindre bitar av stenarna fattas. Ibland har också ytorna flagnat eller nötts ner. Texterna kan därför vara svåra eller helt

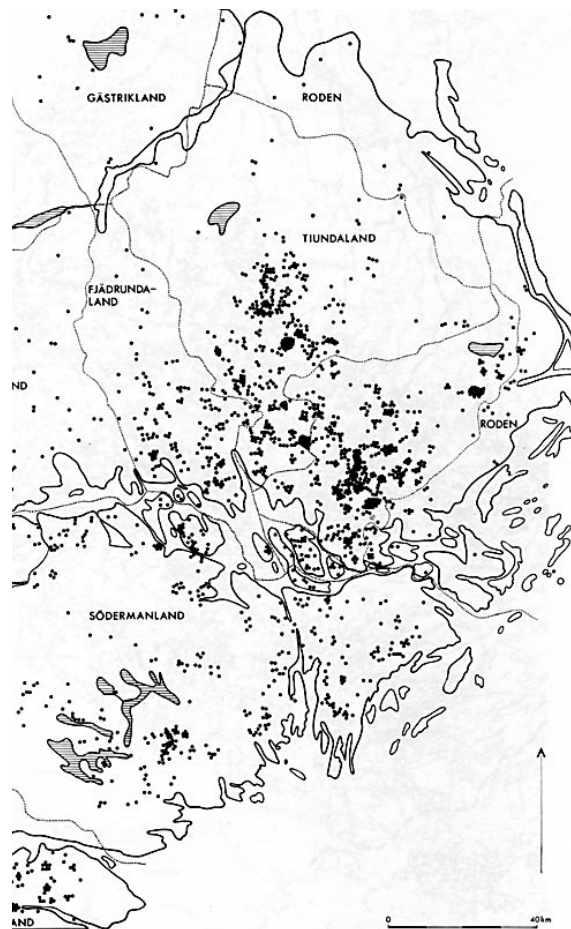

Den vikingatida runraden. På en del ristningar förekommer olika varianter av grundtecknen.

Runstenarnas spridning i Sverige.

Efter P. Sawyer 1962.

Runstenarnas spridning i östra Mellansverige.

Efter M. G. Larsson 1990.

omöjliga att uttyda, också för specialister. Ibland hann någon tidig fornforskare rita av en inskrift innan den förstördes och därmed rädda den till eftervärlden. Men ofta har forskaren bara fragment att arbeta med. Fantasin sätts i rörelse: Vad kan det ha stått på de delar som är borta?

Runristarna daterade själva aldrig sina verk, och dateringsfrågorna har alltid varit en av runstensforskningens största utmaningar. Många försök att få till stånd en kronologi, som alla forskare kunnat godkänna, har misslyckats. Men på 1990-talet utvecklade arkeologen Ann-Sofie Gräslund i Uppsala en stilmässig dateringsmetod, som blivit ett genombrott. Nu kan merparten av runstenarna dateras betydligt noggrannare än tidigare.

De vikingatida runstenarna restes enligt denna kronologi under en period på omkring 150 år, från omkring 980 till omkring 1130. Detta är tiden från det att kristendomen slog igenom i samhällets ledande kretsar till det att bygget av sockenkyrkor började komma igång.

Gräslunds metod baseras på att de äldsta vikingatida runstenarna, från tiden före och strax efter år 1000, har en ganska enkel ornamentik medan de som är från periodens sista del har komplicerade, eleganta mönster. De äldre stenarna har å andra sidan ofta de mest innehållsrika texterna medan de yngre stenarnas texter ofta är schablonmässigt hållna och ganska torftiga.

På basis av denna analys kan runstenarna delas in i stilgrupper, var och en med en ungefärlig datering.

Grupperna är följande:

Rak = stenar med text i en slinga, med rak avslutning på skriftbanden, utan ormhuvud och svans.

Fp = runslinga med ormhuvud i fågelperspektiv.

Pr1, Pr2, Pr3, Pr4 och Pr5 = runslinga eller runslingor med ormhuvud i profil i olika slags utföranden. Har stenen drag av två stilar betecknas den t.ex. som Pr1–Pr2.

Stilkronologi:

Rak = ca 980 till ca 1015

Fp = ca 1015 till ca 1050

Pr1 = ca 1010 till ca 1050

Pr2 = ca 1020 till ca 1050

Pr3 = ca 1050 till ca 1080

Pr4 = ca 1060 till ca 1100

Pr5 = ca 1080 till ca 1130 e.Kr.

Runstenarnas orm- eller drakslinga är ett exempel på den så kallade djuornamentik, som under hela järnåldern dominerade utsmyckningen av skandinaviskt konsthantverk. Under vikingatiden förekom djuornamentik på allt från eleganta silverbroscher till träsnideri på vikingaskepp. Forskare antar att djurstilen kan ha varit ett sätt att markera den skandinaviska identiteten.

Midgårdssormen

Orm- eller drakslingor har alltså djupa rötter i den förkristna tiden. Men det betyder inte att sådana figurer på runstenar bör ses som hedniska symboler. Troligare är att ormen och draken rent allmänt anspelar på världens förestående undergång. I den fornskandinaviska, förkristna religionen vaktades människornas värld av Midgårdssormen. Vid Ragnarök skulle guden Tor och Midgårdssormen förgöra varandra. Det var ett bildspråk som dåtidens människor lätt kunde förstå. För en kristen betraktare kan runstensdjuret identifieras med ormen i paradiset, med kro-

kodilen Leviatan i Jobs bok eller med draken och ormen, vilka i Uppenbarelseboken representerar Djävulen och Satan. Korset representerar då ormens motsats, nämligen frälsningen, syndernas förlåtelse och hoppet om paradiset, dit de kristnas själar ska komma efter döden, i väntan på uppståndelsen och den nya värld som då ska komma.

Inskriptionen på många runstenar, särskilt från det allra första kristna skedet, avslutas med en bön för den dödes själ. ”Gud och Guds moder hjälpe hans ande och själ. Förläna honom ljus och paradiset” står det t. ex. på en av stenarna vid Risbyle, U160.

Alla runstenar är kristna

Sammanfattningsvis ser dagens forskning i princip alla de vikingatida runstenarna som kristna monument.

Ju mer seden att resa runstenar spred sig, desto större blev efterfrågan på skickliga ristare. Ibland har mästaren signerat sitt arbete, ibland inte. Varje ristare hade sin speciella stil och sina språkliga egenheter, som gör att sentida forskare kunnat hänföra många osignerade stenar till ristare, kända till namnet från andra arbeten.

I Runriket finns stenar signerade av eller tillskrivna Gunnar, Ulf i Bårresta, Drosboe, Fot, Olev, Visäte och Öpir. Dessutom finns de två stenhuggarnamnen Andnor och David på byggnadsstenar vid Vallentuna kyrka.

Några av dessa ristare är kända endast från enstaka eller ett fåtal runstenar. Andra var mycket produktiva. Öpir, verksam årtiondena omkring sekelskiftet 1100, förknippas totalt med ett 60-tal stenar. För övrigt har forskare, som systematiskt studerat huggtekniken, sett att den kan variera också på enskilda stenar vilket kan betyda att runmästarna haft medhjälpare.

Det har gjorts flera försök att identifiera runristarna med personer som är kända från skriftliga källor, främst missionärer, men ingen sådan tolkning har slagit igenom.

Runrikets tid

Vikingatiden var en politisk brytningstid, då de skandinaviska länderna påbörjade förvandlingen från uppsplittrade, hedniska hövdingadömen till centralstyrda kristna kungariket efter europeisk förebild.

I epokens inledning var makten fördelad på många härskare. Av dem kallade sig vissa för kungar, men deras myndighet sträckte sig sällan särskilt långt utanför hembygden. De var kult- och krigsledare utan större ekonomisk maktbas. Deras styrka berodde i mångt och mycket på hur skickliga de var att knyta människor till sig. Några av dem, de som kontrollerade centrala kultplatser som Uppsala eller handelsplatser som Birka, kunde göra sig mäktigare än andra.

Missionären Ansgar kom till Birka redan omkring 830, men något fotfäste fick den nya tron den gången aldrig. Birkas kristna församling tynade bort och de efterföljare till Ansgar som vågade sig till Birka blev ihjälslagna eller bortjagade.

Ny samhällsordning

Kristendomen representerade inte bara en ny tro utan ännu mer en helt ny samhällsordning. En enda gud i himlen motsvarades av en enda kung i landet. Det var en idélära som utmanade det gamla systemet med bygdehövdingar och småkungar men som passade som hand i handske för att bygga enväldiga kungariket kring. Det kom att gå 150 år efter Ansgars mission innan de skandinaviska samhällena blev mogna för att ta detta steg.

Startskottet för de stora samhällsomvälvningarna på kristen grund i Skandinavien avlossades omkring 980 i Jelling på Jylland. Kung Harald Gormsson, för eftervärlden känd som Harald blåttand, lät då resa en stor runsten med Kristusbild för att hylla sig själv, och det nya kristna dansk-norska rike, som han gjorde anspråk på att ha skapat.

Sveriges förste kristne kung hette Olof och var son till en kung som gått till eftervärlden som Erik segersäll och om vilken ytterst litet är känt. Om Olof Eriksson, kallad Olof skötkonung, har vi något fler men ändå rätt sparsamma uppgifter.

Sigtuna anlades

Enligt en mycket osäker tradition döptes Olof omkring år 1000 i Husaby källa nära Skara i Västergötland. Enligt andra källor döptes Olof istället i England eller av engelska präster i Sverige.

Under 900-talets sista årtionden hade Birka övergivits. Istället hade Sigtuna grundats, troligen redan av Erik segersäll, och växte under Olof skötkonungs tid omkring millennieskiftet 1000 till stad, Mälardalens första och enda, och blev samtidigt ett kristet centrum. Dit kom engelska präster för att missionera och hålla mässor och där höll kungen rådslag och marknader.

Men en kristen kung gör inget kristet land. Tiohundralets kungar var helt beroende av att stormännen erkände och stödde dem, med krigare och vapen om det knep, och ingen

Silvermynt präglat för Olof skötkonung i Sigtuna omkring år 1000. Skala ca 3:1

samhällsförändring kunde genomföras utan ett sådant stöd. Den politiska utvecklingen i Europa omkring år 1000, speciellt de skandinaviska plundringstågen mot England, kom att påskynda denna stora samhällsförändring.

Härjningarna av England pågick från 980-talet fram till 1018. De främsta krigsledarna var de danska – kristna – kungarna Sven tveskägg och Knut den store. I dessa angrepp deltog krigare från hela Skandinavien, något som t. ex. framgår av flera runstenar i Mälardalen. Det sammanlagda krigsbytet blev, enligt engelska klosterannaler, enormt: över 100 ton silver fördes hem till Skandinavien.

Olof skötkonung var själv sjökrigare och hade härjat runt Östersjön. Vid det berömda sjöslaget vid Svolder 1000 var han Sven tveskäggs främste allierade. Om han personligen deltog i Englandstågen är däremot okänt men att han åtminstone var med och backade upp dem är, med hänsyn till sammanhanget, mer än troligt.

Dessa Englandsplundringar, som hade världshistoriska mått, kan ses som en pådrivande faktor till den samhällsomvälvning

som vid denna tid ägde rum i hela Skandinavien. För Olof skötkonung och hans allierade stormän hade inte bara blivit kristna, nu blev de också rika. Tack vare detta silver och med hjälp av tillkallade engelska myntmästare kunde Olof starta myntning i egen regi i Sigtuna.

Kungens män

Olofs myntning och gynnandet av kristendomen och den kyrkliga organisationen var ett uttryck för hans strävan efter att kontrollera det egna territoriet. I detta arbete fick kungens allierade ute i bygderna en nyckelroll. För när stormännen blev kristna förenade de oåterkallerligt sina och sin släkts öden med kungens. De hade blivit kungens män. Sigtuna med dess kyrkor och präster var därför en gemensam angelägenhet för kungen och de kristna stormännen. Som kvitto på sin lojalitet och det silver som de satt in i Olofs myntverk fick hans allierade disponera tomter i staden.

Staden Sigtuna blev själva scenen för denna allians. Vi får anta att Runrikets stormannafamiljer ofta solade sig i den kungliga glansen i Olof skötkonungs och hans söner och efterträdare Anund Jakobs och Emund gamles närhet.

Utropstecken

Det är precis vid samma tid som Sigtuna börjar blomstra som de kristna runstenarna sätts upp i Mälardalen. Runstenarna stod som utropstecken i landskapet, kristna symboler i en tid då kyrkor ännu inte byggts. De var markeringar från de stormän som beslutat sig för att vara med och lägga grunden till det nya, kristna samhälle av europeisk typ som Olof skötkonung gick i bräschen för.

Många av de stormän som nu lät sätta upp korsmärken i sten hade förmodligen, inte många år dessförinnan, själva lett bygdernas folkliga blotfester till Tors och Odens ära. Nu var denna epok avslutad för tid och evighet. De gamla gudarna sågs nu som onda de-

moner som måste bekämpas med alla medel och tron på dem utrotas. Förändringen, både socialt och mentalt, måste ha varit omstörtande.

Inte för att den nya religionen gjorde att tidens mördande och plundrande upphörde. Snarare blev det tvärtom. För enligt religionshistorik forskning både presenterades och uppfattades Kristus i tiohundralets Skandinavien som en krigargud, en gud som gav större och säkrare segrar än de gamla. På de tidiga crucifix som finns bevarade ser man att Kristus inte hänger på korset utan står framför det, han bär en gyllene krona på huvudet och blickar rakt fram med vidöppna ögon. Detta till skillnad mot den Kristusbild som kommer att dominera senare på medeltiden, nämligen den blundande, plågade, lidande.

Men hövdingarna investerade inte bara i kyrkan, i kungens stad, i gåvor till varandra och egen lyxkonsumtion utan också i jord. Av runstenarna framgår att jordägandet var något helt centralt för vikingatidens människor och det finns stenar som nämner köp av gårdar och byar. Exakt hur dessa affärer gick till vet vi inte men det ligger nära till hands att förmoda att det var som det brukar vara, dvs. att skuldsatta tvingades sälja och krigsprofitörer passade på att köpa.

Slavmarknader

I källorna berättas också om att vikingarna i England rövade med sig människor som de gjorde till slavar. En del av dessa såldes på kontinentens blomstrande slavmarknader men många kan ha medförts hem och satts i arbete i jordbruk, hantverk och hushåll. Hur stort det vikingatida slaveriet – trældomen – var, är okänt. Vissa forskare tror att det kan ha spelat en betydande roll när det gällde att skapa ett produktionsöverskott på stormannagårdarna.

På många runstenar nämns brobyggen och fortfarande står stenar kvar på platser för vikingatida broar, som t.ex. vid Jarlabankes

Kristus som härskare över himmel och jord, "majestas domini". Romansk väggmålning från Övraby kyrka, Skåne.

bro. Minst tio av Jarlabankesläktens runstenar talar uttryckligen om bro- och vägbyggen. De visar hur släkten skjutit fram och markerat sina ägo gränser och maktpositioner i landskapet.

Brobyggena är ett tecken på att landkommunikationer vid denna tid började få ökande betydelse. Boskapsskötseln rationaliserades, åker nyodlades. Storbönder med ägor på olika håll behövde kunna komma fram i alla väglag. Till detta kom färder till tingsplatser och till kungens och kyrkornas Sigtuna. På runstenarna beskrivs brobyggen ofta som Gudi behagliga gärningar.

Men alla upplänningar ville inte veta av det nya samhällsskicket. Särskilt i norra Uppland höll många ännu vid slutet av tiohundralet fast vid asagudarna. Istället för att offra sitt silver till kyrkan grävde de ner det i jorden. Trots närheten till det kristna fästet Sigtuna höll Uppsala ännu en tid stånd som hedniskt centrum. Detta måste rimligen ha skapat starka spänningar och konflikter, ett historiskt problem som forskningen ännu inte tillfredsställande kunnat belysa.

Världen från Runrikets horisont

Hur såg världen ut från Runrikets horisont? Säkert var nyheter om krigshändelserna i England det som människorna mest traktade efter. Efter den danska erövringen av England 1018 behöll Knut den store och hans efterträdare ett livgarde av värvade skandinaver. Många hemmasittare hade säkert släktingar som var inblandade i dessa lönsamma men livsfarliga äventyr.

Kontakterna med England var ur svenskt perspektiv inte bara tagande. Med hemvändarna följde kunskaper om engelsk samhällsorganisation, med en förvaltning som var mycket avancerad jämfört med den inhemska, och om praktfullt hov- och kyrkoliv. Engelska missionärer, myntmästare och andra tvingades eller lockades med på skeppen tillbaka till Skandinavien. Efter erövringen emigrerade skandinaver och bosatte sig i London och andra engelska städer. Handel kom igång.

Men det dansk-engelska Nordsjöväldet vilade på ostadig grund. Så småningom, 1066, erövrades England av den normandiske hertigen Vilhelm. Denne var visserligen själv ättling till skandinaver men helt förfranskad. Vikingarnas tid var förbi.

Norge kristnades under tumultartade former under kungarna Olav Tryggvasson (död 1000) och Olav Haraldsson (död 1030) som båda kom att stupa i strid vid försök att frigöra landet från danskt herravälde. Olav Haraldsson, vars drottning varit en av Olof skötkonungs döttrar, Astrid, slog – kallad

Olav den helige eller Sankt Olof – efter sin död snabbt igenom inte bara som Norges ”evige kung” utan som hela Nordens största medeltidshelgon.

England och Grekland

Vid sidan av England är Grekland det land som förekommer oftast på vikingatidens runstenar. Grekland var beteckningen på vad som historikerna kallar för Bysans eller det östromerska riket. Huvudstad var Konstantinopel, känd i Norden som Miklagård, den största staden i Europa (dagens Istanbul i den europeiska delen av Turkiet). Dit hade nordbor lockats ända sedan 990-talet, då kejsaren satte upp en skandinavisk livvaksstyrka, kallad väringagardet. Också fint folk reste ut och tog värvning i de kejsarliga arméerna. Den mest berömde av dessa ädlingar var Harald Sigurdsson, senare känd som norsk kung under namnet Harald hårdråde, som gjorde kometkarriär som kejsarlig officer och som kunde fara hem med skeppen fulla av guld.

Krig och korståg

I Konstantinopel avlöste vid tiohundralets mitt en rad måttligt kompetenta kejsare varandra. De tvingades föra krig på alla fronter mot övermäktiga fiender. Ett ödesår var 1071 då bysantinerna miste sitt sista fotfäste i Italien och, än värre för dem, fick grundligt med stryk av de seldjukiska turkarna vilka därefter kunde tränga in i hela Mindre Asien. Sel-

djukerna hade tidigare tagit makten i större delen av nuvarande Iran och Irak, de gamla centralområdena i det muslimska kalifatet. Andra områden i Egypten, Spanien och Centralasien styrdes av mer eller mindre oberoende muslimska härskare.

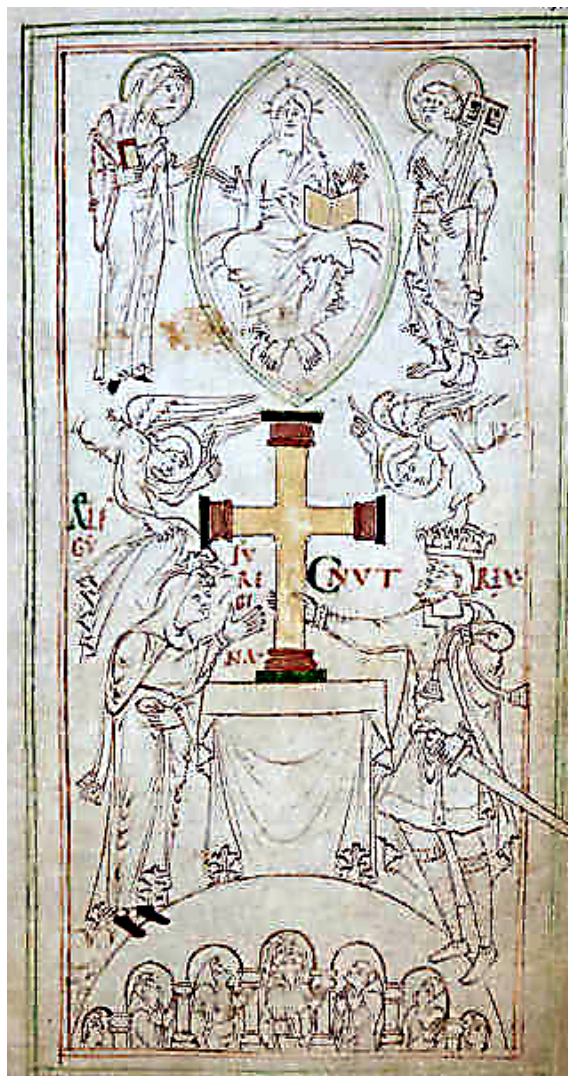
Omkring år 1000 hade Ryssland, Polen och Ungern blivit kristna riken i och med att deras härskare låtit sig döpas. Ryssland, av vikingarna kallat Gårdar eller Gårdarrike, förekommer också på runstenarna. Under 900-talet hade handelsvägarna genom Ryssland till de silverrika muslimska länderna i Centralasien spelat en viktig roll för Mälardalens stormän. Det var då Birka blomstrade. Nu var dessa vägar avskurna men istället gick det att låta värva sig i de inbördes stridande ryska furstarnas arméer. Giftermål var ett viktigt inslag i tidens svenska östpolitik: Olof skötkonungs dotter Ingegerd blev storfurstinna i Kiev.

Ingvarståget

Den sista kända expeditionen österut från Mälardalen var det så kallade Ingvarståget på 1040-talet, känt från ett 20-tal runstenar. Det var en svensk styrka, troligen på omkring 500 man, som gav sig i väg till Ryssland och Kaukasus och deltog i strider i Georgien. De flesta, kanske alla, tycks ha omkommit.

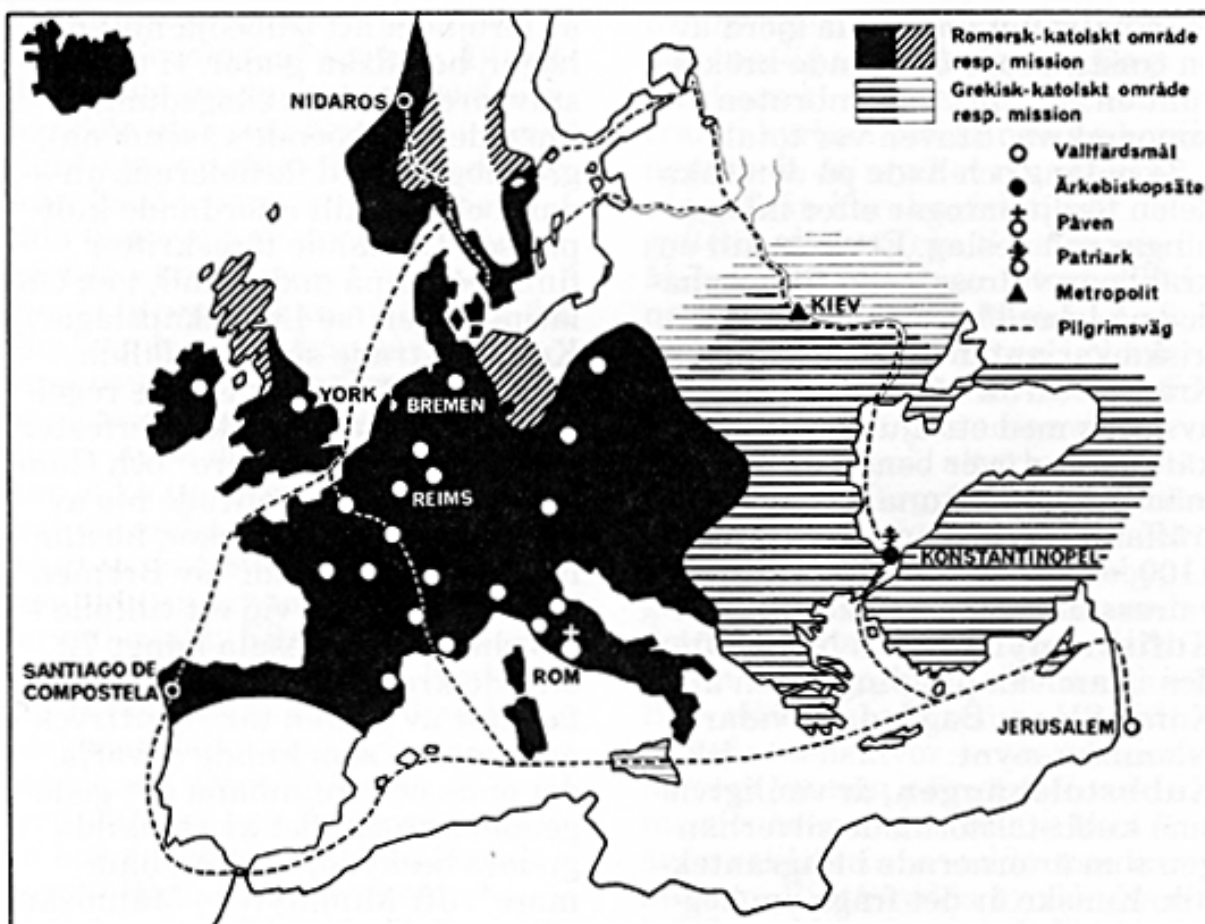
En händelse i den kristna världen som i det långa loppet fick stor politisk betydelse var brytningen mellan väst- och östkyrkan, katoliker och ortodoxa. Denna spricka, som uppstod 1054, består som bekant fortfarande.

Tyskland, känt för vikingarna som Saxland och Frisland, var en stormakt på uppåtgående, ett kejsarrike som med hjälp av årliga krigståg ständigt utvidgade sitt valde. Enstaka skandinaviska plundringsräder till tyska kustområdena årtiondena omkring år 1000 är kända både från runstenar och i tyska

Den dansk-engelske kungen Knut den store och drottning Elfgyfu placerar ett kors på altaret i Winchesterkatedralen. Manuskript från 1031. Unika porträtt från runstenstid.

skriftliga källor. Men det tyska försvaret var betydligt bättre organiserat än det engelska och skandinaverna blev avskräckta från att fortsätta. Efter en tid kom istället handel med Tyskland att betyda alltmer för de skandinaviska ekonomierna. Från mitten på århundradet var det också tyska präster snarare än engelska som verkade i Mälardalen. Den förste biskopen i Sigtuna, Adalvard, kom från Bremen.

Den kristna världen omkring år 1000. Ytterligare en viktig pilgrimsväg ledde genom Tyskland, över Alperna och till Rom eller Jerusalem.

Ur Vikingatidens ABC

Genom Tyskland, med sin kloster och härbärgen, färdades också de pilgrimer som från Norden började söka sig mot Rom och Jerusalem. Denna väg for troligen Östen, Jarlabankes farfar (se nedan). Via Brennerpasset nåddes flera hamnstäder i Italien. Därifrån seglade pilgrimsskeppen till Palestina.

Under 1000-talets sista årtionde skulle dessa fredliga pilgrimsfärder helt komma att byta skepnad. Den aggressiva korstågsidén väcktes, spreds och organiserades och skulle under de följande århundradena sätta sin prägel på europeisk politik och förhållandet mellan kristna och muslimer.

Olof skötkonungs dotter Ingegerd förmäldes med furst Jaroslav av Novgorod, som senare blev storfurste av Kiev. Som Heliga Anna av Novgorod är Ingegerd, död 1050, ett av den ortodoxa kyrkans helgon.

Rysk ikon

Jarlabankesläkten

Jarlabankes släkt var Täbys flitigaste runstensresare. Av socknens 36 kända runristningar är en tredjedel, tolv stycken, resta av denna familj. Sex av dessa är dessutom resta av Jarlabanke själv. Jarlabankesläkten har också rest stenar i Vallentuna. Även om vi nu känner till så många som 16 stenar vet vi att det funnits minst tre till. Några gånger står det nämligen att man rest ”stenar” på en plats fast vi i dag bara känner till en.

Sammanlagt namnges 18 personer och med stenarnas hjälp kan vi rita Jarlabankes släkträd under fyra generationer över en period på 100 år. Genom runstenarna kan vi följa familjen från Jarlabankes farmor Estrid och farfar Östen omkring år 1000 till Jarlabankes söner Sven och Ingefast omkring år 1100.

Född omkring 1000

Genom en runsten (U329) antar vi att Estrid föddes på Snåttsta i Markims socken i nuvarande Vallentuna kommun. Vi kan räkna ut att det var omkring år 1000. Olof skötkonung började regera ungefär vid denna tid och hans drottning hette Estrid som var en furstedotter från det västslaviska Mecklenburg vid södra Östersjökusten. Att Estrid namngavs efter henne är en gissning.

Estrid gifte sig med Östen, som troligen var från Såsta vid Vallentunasjöns sydspets, en stor by som gränsade till Täbys ägor. Den by som senare skulle avskiljas under namnet Broby ingick troligen vid denna tid i Såsta.

Med Östen fick Estrid sönerna Gag, Ingefast, Östen och Sven. Gag dog ung. Östen och Estrid reste en runsten (U137) efter honom. Detta var den första runstenen vid Broby bro.

Östen gav sig sedan iväg på en valfärd till Jerusalem. Han kom aldrig tillbaka utan dog på resan. Estrid och de tre sönerna lät resa runstenar (U135, U136) och kasta upp en hög till Östens minne vid Broby bro. Detta var troligen någon gång på 1030-talet. Inget hindrar i och för sig inte att också Estrid varit med på Jerusalemsfärden men återvänt ensam sedan maken avlidit. Men om detta vet vi ingenting säkert.

Det var Östens och Estrids son Ingefast som blev far till den berömde Jarlabanke. Ingefasts hustru hette Ragnfrid, men Jarlabanke var troligen inte son till henne utan till Ingefasts bihustru Jorun.

Efter Östens död gifte Estrid om sig med Ingvar i Harg i Skånela. Med honom fick hon tre söner, vilket framgår av runstenar (U309 och U310). När också Ingvar dog flyttade Estrid, såvitt vi kan förstå (se nedan), tillbaka till Täbybygden och sina barn och barnbarn där.

Välbevarat skelett

Vid en arkeologisk utgrävning vid Broby bro 1995 påträffades nämligen en grav, som sannolikt är Estrids. Skelettet var välbevarat och en undersökning visade att hon på sin ålders höst blivit böjd och fått inflammation i tän-

Utgrävning vid Broby bro 1995. Den gravlagda på bilden är en äldre kvinna, sannolikt Estrid, Jarlabankes farmor.

Foto i SSLM:s arkiv

Såg det ut så här när Estrid begravdes?

Ill. Mats Vänehem

Vy från Broby mot Broby bro vid mitten av tiohundratalet. Några ryttare ses passera bron med runstenarna och Östens hög.

Ill. Mats Vänehem

derna. Vid något tillfälle hade hon ramlat och brutit armen. Hon var lagd i en kista, gjord av en urholkad stock, och låg på kristet vis med huvudet i väster.

Med kristendomen upphörde den gamla seden att bränna de döda. Men traditionen att lägga ner olika slags föremål i gravarna höll man gärna fast vid så länge som begravningsarna skedde i anslutning till de gamla gårdsgravfälten, innan sockenkyrkorna byggdes och kyrkogårdsbegravningar blev obligatoriska för alla.

I Estrids grav påträffades ett ca 20 x 10 cm stort skrin, snickrat i lind, med lås och nyckel i järn. Inne i skrinet låg två silvermynt och tre vikter, föremål som symboliserar hennes höga sociala ställning. Ett av mynten gick att identifiera. Det hade präglats i Basel i nuvarande Schweiz någon gång mellan 1025 och 1040 e. Kr. I skrinet fanns också en liten sil-

verring som möjligen använts att dra ihop en tygpåse med. Bredvid skrinet låg en kniv.

Att gravar från denna tid går att identifiera med till namnet kända personer är mycket ovanligt. Men tack vare den information som finns på runstenarna i närheten, som är samtida med gravarna, går det att sannolikt att göra i Estrids fall

Personen Jarlabanke

Jarlabanke föddes troligen omkring 1035. Han gifte sig två gånger, först med Fastvi och sedan med Kättilö, och fick söner Sven och Ingefast. När han lät bygga sin bro var han i 20-årsåldern.

Jarlabanke var noga med att påpeka hur mäktig han var och han reste flera runstenar till sitt eget minne. Inskrifterna på de två stenarna vid Jarlabankes bro (U164 och U165) och vid Frestas (U127) och Danderyds kyrkor (U261) är nästan likalydande. Det står att

Runstenar sattes ibland upp vid ägogränser som gick i åar och vattendrag. Sådana "runstensbroar" var en vanlig syn i vikingatidens Uppland.

III. Mats Vänehem

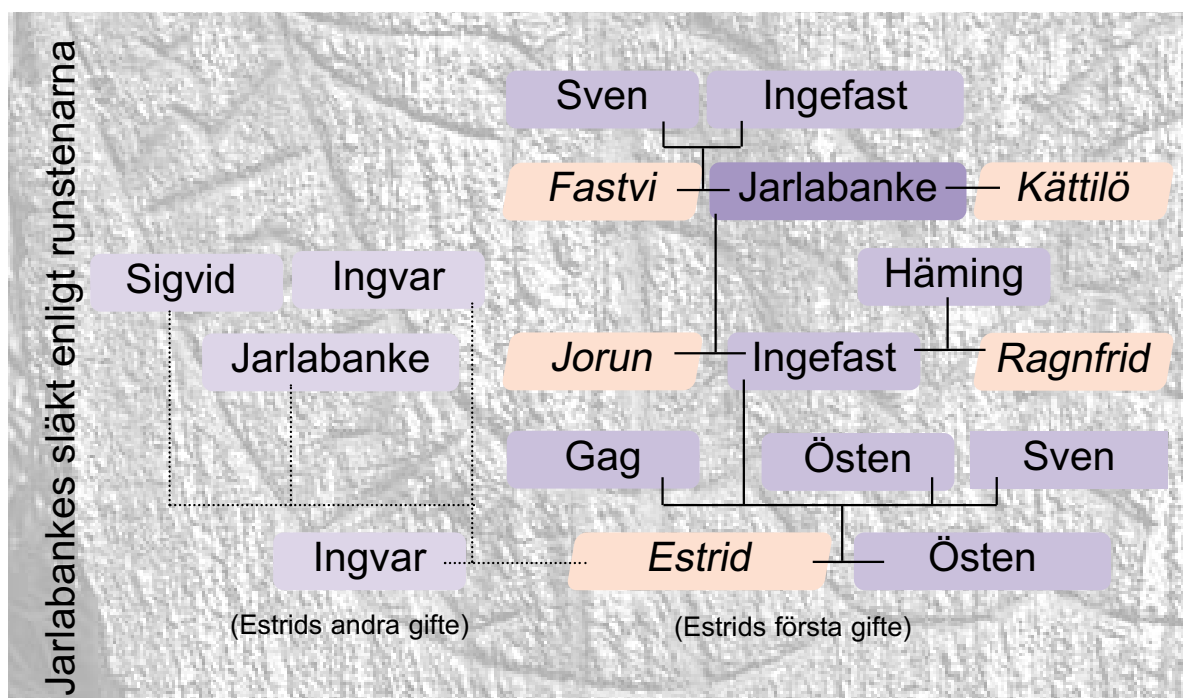
Jarlabanke lät resa dem efter sig själv medan han levde och att han ensam ägde hela Täby. Vad Täby står för i detta sammanhang är omdiskuterat. Att Jarlabankes huvudgård hette Täby, och låg ungefär där Täby kyrka nu ligger (eller ett stycket österut), får anses troligt. Men det finns också förslag på att Hagby varit huvudgården.

Men med Täby kan Jarlabanke också ha avsett ett mycket större område där han själv eller hans släkt ägde byar och gårdar och där han också utövade politisk och dömande makt.

Runstenen U212 vid Vallentuna kyrka har en inskrift liknande Täbystenarnas på den ena sidan, bortsett att det inte står något om en bro. På den andra sidan av stenen hävdar Jarlabanke dessutom att han "ägde hela detta hundare".

Det är första gången begreppet hundare nämns i en svensk källa. Exakt vad detta syftar på är osäkert annat än att det måste ha varit ett ganska stort område. Hundaret (senare betecknat som härad) var under medeltiden ett slags administrativ indelning av Mälardalen men att detta system var utbyggt redan på tiohundratalet är inte troligt. En tolkning är istället att hundare i Jarlabankes fall syftar på det område och den produktiva befolkning som han i egenskap av godsägare och makthavare gjorde anspråk på beskattningsrätten till. Hundarets gränser kan ha varit flytande, snarast var det makten över människor som var det viktiga.

Att äga kan betyda olika saker. Säger man i dag om någon att han "äger hela stan" menar man olika saker om den man syftar på är fastighetspekulant, politiker, fotbollsstjärna, popsångare eller ligist. Också i forntiden

Jarlabanesläkten, som vi känner den från ett antal runstenar i Uppland.

har "äga" säkert haft sådana skiftande betydelser. På Jarlabanes tid kan det bokstavligen ha betytt äganderätt till jord men kan också ha använts för att uttrycka "äga rättigheter" eller "vara berättigad till". För Jarlabanes samtida var det kanske självklart hur de skulle förstå uttrycket "äga hundaret".

De två sidorna på stenen vid Vallentuna kyrka (U212) kan ha ristats vid olika tidpunkter. Täbysidan först och "hundaesidan" därefter, kanske i samband med att Jarlabanke utvidgat sitt maktområde norrut och anlagt en tingsplats. Var denna låg är okänt, men en gissning är att den låg på eller nära den plats där Vallentuna kyrka nu ligger.

Men andra tänkbara alternativ finns. Kanske tingsplatsen snarare legat vid Broby bro med Östens hög och runstenarna där? Tingsplatser förknippas gärna med högar utan begravningar, ofta kallade tingshögar. Runstenen U212 kan ha flyttats till Vallentuna kyrka i samband med att denna byggdes.

De knapphändiga uppgifterna på runstenarna ger inte alltid utrymme för entydiga tolkningar men det står klart att Jarlabanke-

släkten haft betydande egendomar vid södra och östra delen av Vallentunasjön. Egendomar som efterhand utvidgats, troligen både genom arv och giftermål, kanske också köp. En forskare har betecknat Jarlabanke som en "jorddrott, vars egendomar i ytvidd synes ha överträffat även vår tids största jordagods".

Även om detta skulle vara en överdrift och även om vi inte mer exakt kan definiera hur långt Jarlabanes makt sträckte sig och vilka former den tog sig, så framstår han utan tvekan som en storgodsägare och bygdehövding.

Ökad exploatering

Denna successivt ökade exploatering av hembygdens resurser, som Jarlabanke tycks manifestera genom sina runstenar, kan liksom i andra storbönders fall ha möjliggjorts genom att investera släktens förtjänster från plundringståg utomlands. Uttryckliga belegg för detta saknas i Jarlabanes fall, men intressanta indicier fattas inte.

Jarlabanes farfar Östen var ungefär jämgammal med den Ulf i Bårresta, som

enligt en runsten (U344 vid Orkesta kyrka) härjat i England i tre omgångar. Han hade säkert kommit hem stormrik. Ulf i Bårrestas frände Ulf i Skålhamra tillhörde också Östens generation. I Lingsberg ett stycke nordöst om Vallentunasjön finns ännu en minnesten över en jämgammal Englandsplundrare, Halvdan (U240) och ytterligare en trolig kumpan, Ale, finns nämnd på en sten i Össeby-Garn (U194).

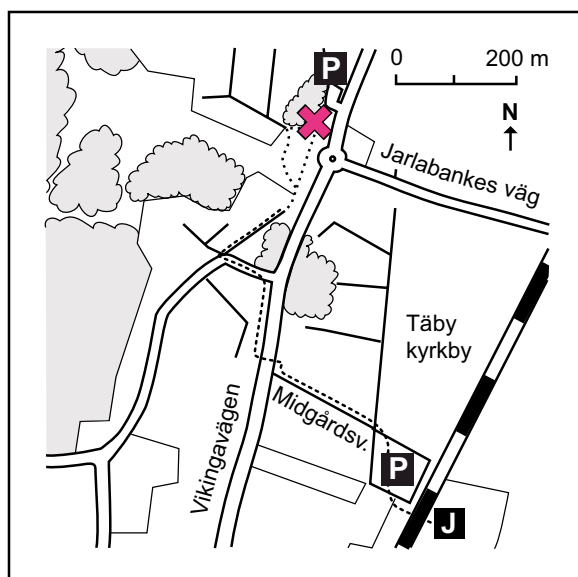
Legosoldat?

Även om Östen inte personligen varit med i England kan han ha bidragit till finansieringen av de skepp som hans grannar utrustade och därmed fått del av vinsten.

Bland Jarlabankesläktens runinskrifter finns förutom Östens pilgrimsfärd till Jerusalem (U135) en andra utlandsfärd nämnd.

Den berättar om en man som dog i Grekland (U140) vilket också kan vara en indikation på en pilgrimsfärd, men betyder troligare att denne släkting blivit antagen när den östromerske kejsarens ombud värvade legosoldater i Skandinavien. Detta var ett sätt att komma ut på äventyr och förhoppningsvis återvända rik sedan Englandsplundringarna, efter Knut den stores erövring av landet, blivit omöjliga.

En sten i det närbelägna Hagby (U153) är rest efter av två bröder "som dog österut". Denna sten räknas inte till Jarlabankesläktens, men en forskare har föreslagit att bröderna ha tillhört samma skara som den döde från U140. Tillsammans har en grupp unga ädlingar från bygden givit sig iväg för att söka ära och rikedom.

1. Jarlabankes bro

Vid Jarlabankes bro finns två runstenar. Runinskrifternas ”tabu” är det äldsta belägget för ortnamnet Täby.

Runsten U164. Den västra av de två stenarna vid norra änden av Jarlabankes bro.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Jarlabanke lät resa dessa stenar efter sig, medan han levde, och han gjorde denna bro för sin själ och ensam ägde han hela Täby. Gud hjälpe hans själ.

Stenen är korsmärkt och tillhör stilgrupp Pr2–Pr3 som kan dateras till ca 1020–1080 e Kr.

Runsten U165. Den östra av de två stenarna vid norra änden av Jarlabankes bro.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Jarlabanke lät resa dessa stenar efter sig, medan han levde, och han gjorde denna bro för sin själ...ägde hela Täby.

Stenen är korsmärkt och har varit slagen i två delar och sedan lagats. En bit på högra sidan saknas dock. Den tillhör stilgrupp Pr2 som dateras till 1020–1050 e Kr.

Båda stenarna anses vara ristade av Fot.

Jarlabankes bro som monument

Jarlabankes bro byggdes troligen på 1050-talet. Vid bron satte Jarlabanke upp två, kanske flera, runstenar. Bron kan ha avsetts som ett slags monumental inkörspport till Täby, vid byns norra gräns. Där vidtar ett skogsområde som skiljer Täby- och Vallentuna-bygderna åt. Resande norrifrån har inte kunnat undgå att lägga märke till att de närmade sig en kristen stormannagård.

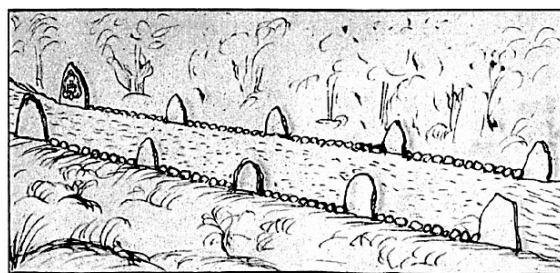
De ovannämnda runstenarna U164 och U165 uppmärksammades redan på 1600-talet av fornforskare och Jarlabankes bro är sedan dess ett av de mest omtalade runstensmonumenten i Sverige.

Det finns ytterligare två stenar med liknande inskrift som U164 och U165 bevarade. De betecknas U261 och U127 och står vid Danderyds respektive Frestas kyrkor. Dessa stenar kan ursprungligen ha stått vid Jarlabankes bro:s södra ände. Men de kan också ha flyttats från någon annan plats inom Jarlabankes domäner. Ett förslag är att de stått vid den bro som bör ha funnits över en bäck vid Täbys östra gräns. Ett annat förslag är att de stått nära de platser där Frestas och Danderyds kyrkor kom att byggas vilket skulle innebära att Jarlabankesläktens överhöghet sträckte sig ända dit. I så fall ytterligare ett tecken på att "hela Täby" var ett område betydligt större än Täby by. En forskare har föreslagit att detta "Stortäby" försvann i samband med medeltidens administrativa reformer då det kom att klyvas mellan Vallentuna härad och Danderyds skeppslag.

Lite forskningshistoria

Runstenarna har bidragit till att Jarlabankes bro uppmärksammades av forskningen redan på 1600-talet, då Sverige också fick sin första antikvariska myndighet, riksantikvarien.

Prästen och fornforskaren Martin Aschaneus beskrev i början på 1600-talet runstenarna och nämnde samtidigt också bron.

Jarlabankes bro enligt en teckning av riksantikvarie Johan Peringskiöld från omkring 1700.

Ur UR

Vid slutet av 1600-talet gjordes den första ordentliga beskrivningen av själva brobanken. Riksantikvarien Johan Hadorph skrev:

"Täby täät begynner med 2 Runstenar en på hvar sidan, sedan är vägen med stora stenar satt å begge sidor, och fylt emillan."

Hadorph nämnde också texten på runstenarna samt gjorde också en enkel, något schematisk, teckning av bron.

Hadorphs efterträdare Johan Peringskiöld gjorde omkring 1700 en mycket detaljerad beskrivning: *"... en stor och gammal Steenbro med grus och öör uppfylter mitt öfwer ett kiärr, hafvandes på båda sidor om vägen store lagda Stenar och vid pass emellan hvar 12 steeg, två höga upreste Stenar emot hvar annan på hvardera sidan, lijka sosom ährestolpar stälte, ibland hvilka de två längst bort vid Broens norre ända i bredd stående, äre de största, och med Runer uthuggne..."*. Peringskiölds text beledsagades av en detaljerad teckning.

Vid mitten av 1800-talet beskrevs runstenarna vid Jarlabankes bro av den hängivne fornforskaren Richard Dybeck (också känd som författare av texten till *Du gamla du fria*). Vid denna tid var en av stenarna, U165, sönderslagen och toppstycket försvunnet. Det har senare återfunnits och stenen har lagats.

Den långa perioden från det att bron byggdes och fram till 1600-talet är däremot helt stum i det historiska källmaterialet. Tack vare några arkeologiska undersökningar kan vi emellertid komplettera bilden.

Jarlabankes bro fotograferad från norr 1904.

Foto i Ture Arnes arkiv, ATA

Jarlabankes bro från söder 1934.

Foto G. A. Hellman i ATA

Den första stora undersökningen utfördes 1934–1935. Det visade sig då att brons bottenlager byggts upp med knippen av kvistar. På dessa hade man lagt stenar och överst låg ett lager grus och sand.

Det framgick vid undersökningen att bron byggts om tre gånger. Att den senaste gången varit 1921 visste man. Den första gången var troligen på 1600-talet och då försvann antagligen flera stenar. Vidare konstaterades att den ursprungliga bron hade varit ca 150 m lång och att kantstenar och resta stenar

(”bautastentar”) hade funnits längs hela sträckan.

1959–1960 var det dags för nästa arkeologiska undersökning. Anledningen var en omläggning av vägsträckan. Dagens bilväg byggdes då. Inget uppseendeväckande framkom.

En mindre schaktundersökning gjordes 1964 i samband med en ledningsdragning och för en avloppstunnel. Vägen var nu asfalterad. Bron tornfotograferades och plan- och profilritningar gjordes.

Busshållplats vid Jarlabankes bro 1963.

Foto Alf Nordström i SSLM:s arkiv

Inför projekt Runriket och upprustningen av Jarlabankes bro gjorde Stockholms läns museum en förundersökning våren 2005. Det visade sig då bland annat att stenraderna längs vägens sidor förmodligen anlagts efter Jarlabankes tid.

Av ovanstående beskrivningar kan vi dra slutsatsen att bron under 1600-talet bestod av en vägbank med två runstenar i norra ändan. När bron avbildades första gången var det endast norra delen som kom med och anledningen till det var troligen att det endast var den som var någorlunda intakt.

Före ombyggnaden 1921 var bron kraftigt skadad av odling och någon vägbank kunde inte längre urskiljas. Det finns beskrivningar hur man vid plöjning kunde köra med häst mellan den mellersta östliga bautastenen och vägen. Odlingsmarken fortsatte alltså in i vägbanan. Det gjordes också försök att lyfta bort en bautasten som stod i vägen för jordbruket, men detta misslyckades.

Under vikingatiden var marken runt bron sank. Så även om Jarlabankes bro ursprungligen i huvudsak varit en vägbank kan det ha funnits en kortare fribro över själva bäcken. Detta är emellertid inte påvisat arkeologiskt.

I och med ett intensivare åkerbruk började den 6,5 m breda vägbanken så småningom konkurrera om utrymme med åkern.

Marken öster om bron blev uppodlad först och på 1798 års karta är den markerad som åkermark.

På en karta från 1867 framgår det att sankängen väster om bron dikats ut och att det nu är åkermark på båda sidor om vägbanken.

Det var troligtvis under sent 1700-tal och första halvan av 1800-talet som de flesta bautastenar försvann eftersom de stod i vägen för arbetet på åkern.

Påkörd av bil

Landsvägen från Vallentuna till Stockholm gick ända fram till 1960-talet över Jarlabankes vägbank. En av stenarna blev 1939 sönderkörd av en bilist, som bucklig smet från platsen. Stenen lagdes.

SJ biltrafik ordnade 1963 en busshållplats precis vid runstenarna. Riksantikvarieämbetet klagade då på att stenarna fått skrapmärken och på att oljefläckar och skräp förfulade fornlämningsmiljön.

SL byggde 1975 en bussvändplats vid Jarlabankes bro men den fick flyttas efter en del ståhej.

Numera är bron enbart gång- och cykelväg. Helt utanför programmet har runstenarna därmed blivit attraktiva också för fyrfota besökare, och hörnen är numera svärtade av hundkiss.

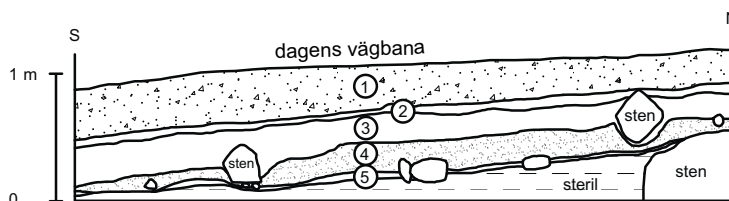

Vägbankens olika lager mättes upp vid en arkeologisk förundersökning 2005.

Foton denna sida i SSLM:s arkiv

En bredbandskabel hade utan tillstånd grävts ner i fornlämningen.

- ① grus/sand (1900-tal)
- ② brungul sand (1600 - 1800-tal)
- ③ ljusgul sand (1600 - 1800-tal)
- ④ rödbrunt morängrus/sand (vikingatid)
- ⑤ gråbrun moig sand (trol. naturligt lager)

Provyta norr om runstenarna. Här påträffades en stenrad.

2. Täby kyrka

Till Täby kyrka hör en ensam runsten. Den är å andra sidan i två delar, insatta i väggarna på kyrkans vapenhus.

Runsten U133.

Inskrift, översatt till nusvenska:

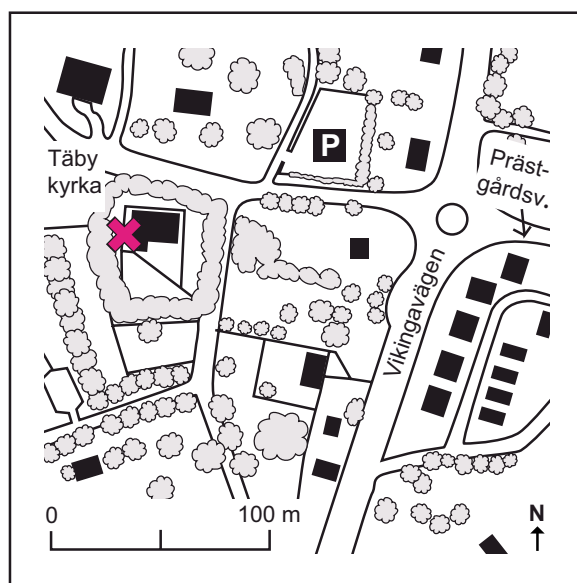
Gudlög lät (resa stenarna efter Holme), sin son, och efter sig själv. Han dog i Langbardaland.

Stenen tillhör stilgrupp Pr3, som dateras till ca 1050–1080 e. Kr och antas vara ristad av Fot.

Inskriften på de två delarna av stenen hänger ihop men är ofullständig. Den har kunnat kompletteras med hjälp av äldre avritningar av en snarlik runsten som stått vid Fittja vid Vallentunasjön (U141). Troligen har de två stenarna tillsammans utgjort ett monument över Holme.

Langbardaland var ett vikingatida namn på den del av Italien som låg under den östromerske (bysantinske) kejsarens välde. Gissningsvis har Holme varit en av de många unga skandinaver som vid denna tid tagit värvning som kejsarlig legosoldat. I Italien förde kejsaren krig mot både normanner och muslimer. Det sista bysantinska fästet där, Bari, föll 1071.

Täby kyrka ligger ungefär där Jarlabankes gård kan ha legat på tiohundratalet. Dagens kyrka kan gissningsvis ha haft en föregångare av trä, kanske ett kapell eller bönhus upp-

fört av Jarlabankes släkt. I så fall var detta en föregångare till Täby kyrka som byggdes av sten vid slutet av 1200-talet.

Var Jarlabanke ligger begravd vet vi inte. Troligast är det på en av prästen invigd begravningsplats i anslutning till gården, som hans farmor Estrid. De enda kyrkogårdarna som vi känner till från tiohundratalet i Mälardalen finns i Sigtuna. Att Jarlabanke och hans familj begravts där är fullt möjligt.

Något om Täby kyrka

Täby kyrka byggdes vid mitten av 1200-talet och har ett rektangulärt långhus av gråsten med brant sadeltak. Sakristian tillkom under 1300-talet och efter en brand vid mitten av 1400-talet ersattes det tidigare platta innertaket av trä med tegelvalv. Samtidigt fick kyrkan ett vapenhus.

I dag är kyrkan mest berömd för de vackra valvmålningarna. De utfördes på 1480-talet av mästaren Albert målare (Albertus Pictor) och hans medarbetare. Scener med motiv ur Bibeln breder ut sig över valven som tecknade serier. Här finns ett myller av bibliska och kyrkliga figurer, klädda som samtidens adel, präster, borgare och bönder och ofta utförda som drastiska, fantasifulla och kraftfulla karikatyrer. Den mest kända av

Runstenen U133 är i två delar.

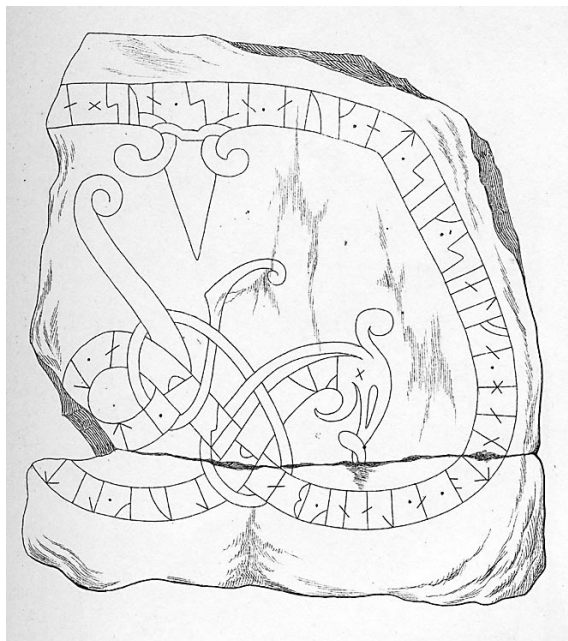
U133

× Þ N Þ I N Þ . M I T . . . t × h n t . h i t . t n p . t t . h i p . h i t t p t . * t t .
 * kuþluk · lit ... a * sun · sin · auk · at · sik · sialfa · han ·
 t t . t . t t t p . B t R Þ t . t . . . t t .
 to · a · lank · barþa · l . . . fi ·

dessa målningar är den där en riddare spelar schack med döden, ett motiv som senare Ingmar Bergman använde i sin film *Det sjunde inseglet*.

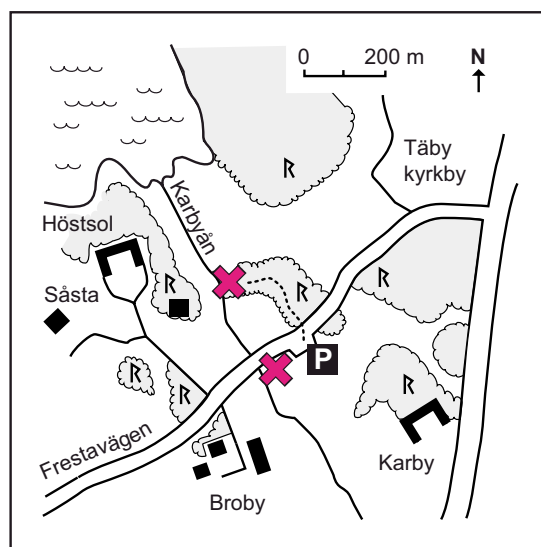
Albert har dekorerat ett 30-tal kyrkor i Mälardalen, men de allra flesta av hans målningar kalkades över på 1700-talet. Att valvmålningarna i Täby är en sådan attraktion beror både på deras höga konstnärliga halt, att de aldrig varit överkalkade och att de heller aldrig ”förbättrats” vid någon restaurering. De rengjordes på 1990-talet och framträder ännu färgstarkt och tydligt, även om färgnyanserna förändras sedan bilderna målats. Rött har svartnat, blått bleknat.

Altarskåpet med motiv från passionshistorien är från samma tid som kalkmålningarna. Predikstolen är från 1630-talet och stod ursprungligen i slottet Tre Kronors kapell i Stockholm.

U133 enligt en teckning av 1800-talsforskaren Richard Dybeck.

3. Broby bro

Fr. v. U136, U137, U135. Stenarna är uppställda 150 m från sin ursprungliga plats vid bron.
Foto från 2002.

Foto Elisabeth Boogh i SSLM:s arkiv

Vid eller alldeles i närheten av Broby bro finns sex runstenar. Tre av dessa, som tidigare stått precis vid bron (U135, 136, 137), har flyttats till en hage 150 meter norrut, öster om Gullån (Karbyån). Tre andra stenar, en hel sten och två fragment (U139, 140, 151),

har placeras på en liten ås tio meter öster om p-platsen vid bron, söder om vägen.

Fyra av stenarna vid Broby bro (U135, 136, 137 och 140) kan genom inskrifterna knytas till Jarlabankes släkt.

Runsten U136. Gråsvart/brun stenart.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Estrid lät resa dessa stenar efter Östen, sin man, som drog till Jerusalem och dog borta i Grekland.

Tillhör stilgrupp Pr2 som dateras till ca 1020–1050 e Kr. Korsmärkt.

Okänd ristare, samme som också gjort U135.

Detta är en av två kända svenska runristningar som nämner pilgrimsfärder till Jerusalem, och den enda bevarade. Grekland på runstenen syftar på det östromerska riket. Östen, och kanske också Estrid själv, hade givit sig iväg på pilgrimsfärd till Kristi grav men Östen hade aldrig återvänt. Hur Östen dog får vi aldrig reda på inte heller om det var på resan till eller från Jerusalem.

De två runstenarna U135 och U136 har tillsammans med den hög, som nämns på U135, utgjort ett minnesmonument över Östen.

U136

U136

× † N ↑ R Þ R	× † † ↑	× R † N †	× N ↑ † † †	× Þ † N †	× (†) ↑ ×	
* astriþr	* lat	* raisa	* staina	* þasa	* (a)t *	
† N N ↑ † †	× B N ↑ †	N † × N	× N N ↑	× I N R 4 † R	† N Þ	
austain	* buta	sin	* is	* sufi	* iursalir	auk
† † ↑ † Þ 4	N B	× Þ R Þ N Þ				
antapiþ	ubi	* kirkum				

U137

Runsten U137. Runsten, granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Östen och Estrid reste stenarna efter Gag, sin son.

Tillhör stilgrupp Pr2 som dateras till ca 1020–1050 e Kr.

Korsmärkt. Okänd ristare.

Gag är troligen Östens och Estrids förstfödde, tidigt döde son. Stenen U137 är således något äldre än U135 och U136.

Det ovanliga namnet Gag betyder ungefär ”ivrig” eller ”yrväder”.

U237

· †AHTIT · †AP · †HTRIÞR · R†IH†N · HTIT† · †Þ†IR ·
 · aystin · auk · astriþr · raistu · stina · affir ·
 Þ†Þ · HNT · HIT ·
 kak · sun · sin ·

Runstenarna vid Broby bro
(de tre stenarna nordost om bron):

Runsten U151. Röd granit.
Inskrift, översatt till nusvenska:

**Torbjörn och Ingetora lät resa denna sten
efter Igul, sin fader, och Ärenvi efter sin
man och efter...**

U151, U140 och U139

Tillhör stilgrupp Pr3–Pr4 (ca 1050–1100 e.
Kr). Korsmärkt. Okänd ristare.
Något skadad upptill.

U151

× ÞNR ÞIR T × NP × IP ÞNR T × ITN × RTIH T × IH (T) T ×
* þurbiarn * uk * ikiþura * litu * raisa * ist(ai)n *
ÞIT T × IP T IH × IPNI × PT ÞNR HIT × NP × IRITNI × IP T IH ×
þina * iffiR * ikul * faþur sin * uk * irinui * iffiR *
ÞNT T T T HIT × NP T PT IH ...
buanta sin * uk affiR ...

U151

U139

Runsten U139. Runstensfragment i ljusgrå granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

...ristade runorna...(Gud) hjälpe hans (ande).

Tillhör stilgrupp Pr2 som dateras till ca 1020–1050 e. Kr. Okänd ristare.

U139

... ᚕᚠᚠ·ᚱᚱ...·*ᚠᚠᚠ...*ᚠᚠᚠ
 ... sti · ru ... · hial ... hans

U140

Runsten U140. Fragment av runsten, granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Jarlabanke... Han dog i Grekland.

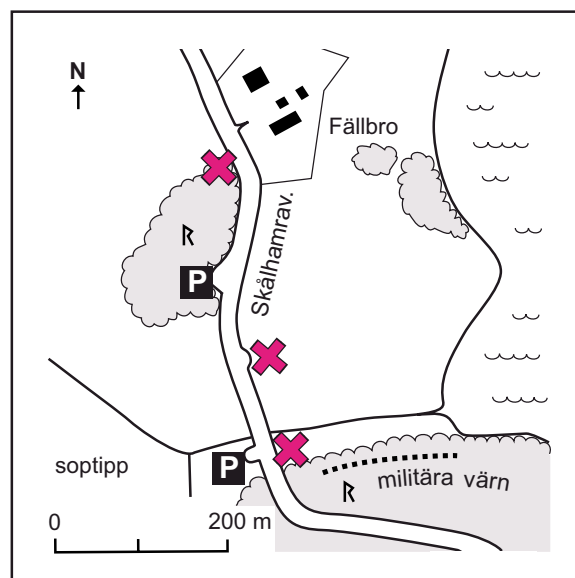
Inte stildaterat. Okänd ristare.

Rest av Jarlabanke efter en släkting, vars namn inte bevarats. Kanske hans bror (eller halvbror) Häming.

U140

* ... ᚠᚠ × ᚱᚠ... *ᚠᚠᚠ: ᚠᚠᚠᚠᚠᚠ·ᚠ ᚱᚠᚠᚠᚠᚠ
 * ... la * ba ... han : entapis · i kirikum

4. Fällbro

Vid Fällbro finns tre runristningar i berghällar. Två av dem ligger tillsammans vid en bäck vid gränsen mellan byarna Fällbro och Hagby. Den tredje hällen finns mitt för dagens Fällbro gård. Den fjärde ristningen vid Fällbro är en runsten, rest över den döde Jarlabanke av hustrun Kättilö och sonen Ingefast. Stenen står ca 80 m norr om Fällbro bro, invid och öster om Skålhamravägen, på andra sidan bäcken en liten bit från hällarna. Detta är troligen dess ursprungliga plats.

Brobygge

Hällarna vid Fällbro nämner byggandet av en bro. Det gör också Jarlabankes dödssten. Det är säkert frågan om ombyggnader eller reparationer av en och samma bro.

Många undrar om Fällbro kan ha syftat på en fällbar bro. Så låter det ju, men namnforskarna tvivlar. Kanske är det istället ett personnamn som spökar bakom "Fäll-".

På runstenstiden gick vägen något längre åt öster, mellan de båda runhällarna U145

och U146. Här kan man ana den hålväg som trampats upp av människor och djur i århundraden.

Ristningen mitt emot dagens Fällbro gård upptäcktes först 1946. Den var då helt dold av mossa och lavar.

Runristningarna vid Fällbro:

Runsten U142. Rödaktig granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

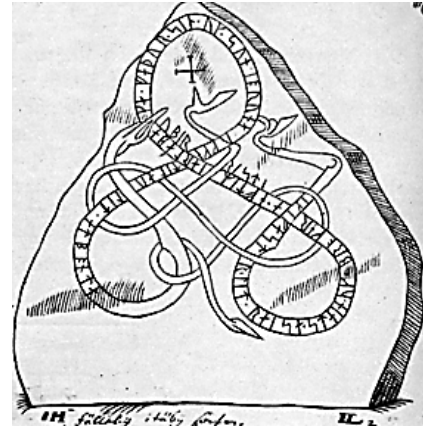
Ingefast lät resa stenen och göra bron efter Jarlabanke, sin fader, och Joruns son, och Kättilö lät (resa stenen) efter sin man. Öpir ristade.

Stilgrupp Pr4 (ca 1060–1100 e Kr). Märkt med ett litet kors. Skadad upptill och på höger sida.

Signerad av runmästaren Öpir.

U142

U142, avritad på 1600-talet.

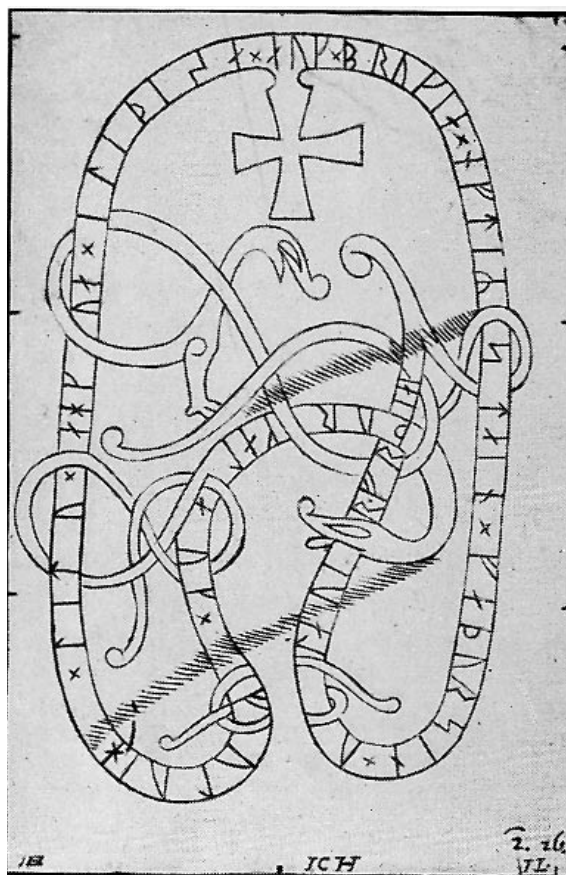
Ur UR

U142

IP|P tHTR · NIT · R tIH t · H t t t · NP · BR t · P t R t · t P t I t ·
 ikifastr · lit · raisa · stain · uk · bro · kera · effiR ·
 I t R t t B t P t · P t t N R · H (I t · NP · H N t · I t) R N t t · NP · P t t I t t N
 iarlabaka · faþur · s(in · uk · sun · io)runa · uk · ketilau
 NIT · t t · B t t t t · H t t ABIR RIH t I
 lit · at · bonta · sin ybir risti

U145

U145 avritad på 1600-talet.

Ur UR

U145

ÞNRPTT * tNPT * ÞNNT * I * NITN * t * ÞNT * t * TI · ÞHT * tNPT *
 þurkel * auk * fuluhi * litu * ahkua * eli · þisa * auk *
 BRN ÞIT tPTIA HTTIT * ÞtÞNR HTT * NITNPT * ITP
 bru kia · effiR stain * faþur sen * ulayifr iak

Runsten U145. Runhäll.

Inskrift, översatt till nusvenska:

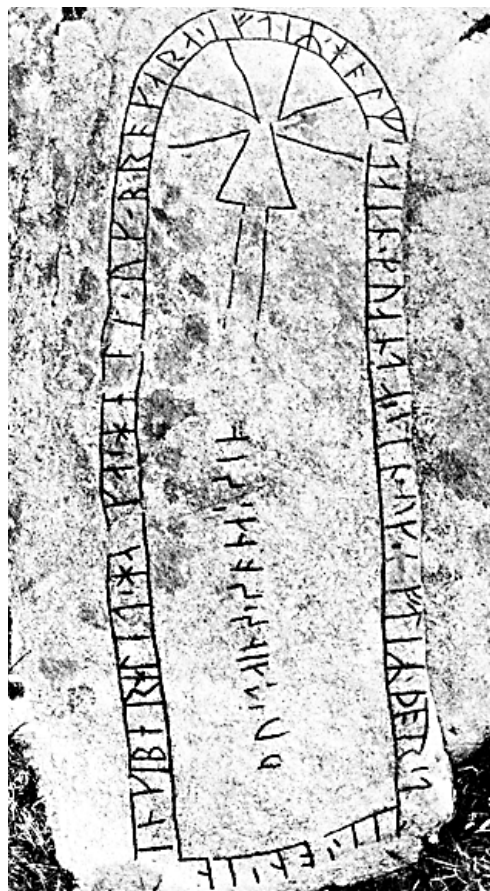
Torkel och Fulluge lät hugga denna häll och göra bron efter Sten, sin fader. Olev högg.

Tillhör stilgrupp Pr4 som dateras till ca 1060–1100 e Kr. Korsmärkt.

Signerad av runristaren Olev. Finns 30 m söder om Fällbro bro.

U146

U146

Foto ur UR

U146

I ʒ I B þ R * ʒ ʒ · * ʒ ʒ · * þ ʒ · N ʒ · B R ʒ ʒ ʒ · ʒ ʒ R ʒ · ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ·
 inkiberh lit · ha ka · heli · uk · bro kara · effiR ·
 * ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ · B N ʒ ʒ ʒ ʒ · ʒ ʒ · N ʒ · ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ · þ ʒ R ʒ ʒ ʒ ʒ - · ʒ ʒ ʒ ʒ
 holmstain · buanta · sin · uk · iffir · þorstai - · son sin
 þ N ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ · N ʒ ʒ ʒ ʒ : N ʒ ʒ
 þustains · sona : sin

Runsten U146. Runhäll.

Inskrift, översatt till nusvenska:
Ingeborg lät hugga hällen och göra bron efter Holmsten, sin man, och efter Torsten, sin son. Torstens, sin sons.

Rak ornamentik, men att den ska föras till den tidiga stilgruppen, ”rak”, är på grund av

andra stildrag inte troligt. Korsmärkt. Jämför runstenen U214 i Vallentuna kyrkas vapenhus, vars stil påminner om U146, och som kan vara beställd av samma Ingeborg.

Vad upprepningen i textens slut (”Torstens, sin sons”) ska betyda är oklart.

Runsten U Fv1946;258. Runhäll.

Inskrift, översatt till nusvenska:

**Onäm och Otrygg och Balle låter resa
märket efter sin fader Rödkår och
skepp ... Visäte ristade skepp ...**

Tillhör stilgrupp Pr4 som dateras till ca
1060–1100 e Kr.

Signerad av Visäte.

Ovanför runslingan syns av en mansfi-
gur med föremål i händerna som ibland
kallas för den äldsta avbildningen av en
Täbybo. Men troligare är det en Kristus-
bild eller en annan bild med religiös bety-
delse. Vad som menas med ordet skepp,
som förekommer två gånger, är oklart.

Hällan finns mittför Fällbro gård intill
och väster om Skålhamravägen.

U Fv1946;258

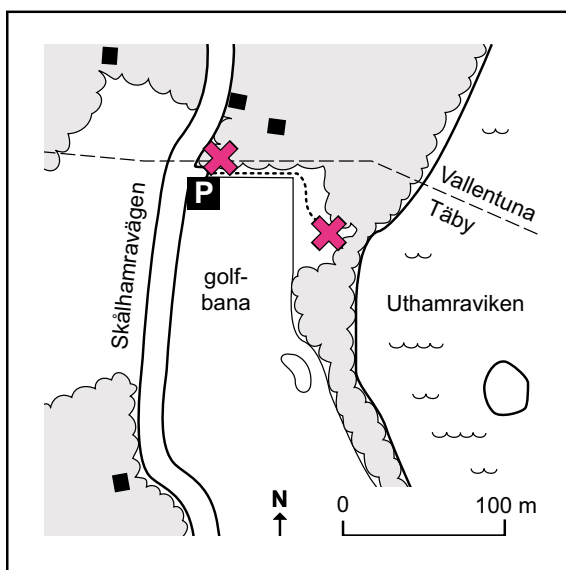
U Fv1946;258

N̥T̥IYR · N̥P̥ · N̥TRAP̥ · N̥P̥ · B̥T̥M̥ · T̥T̥T̥ · R̥T̥IHT̥ · YIRPI ·
 unimr · uk · utryk · uk · bali · lata · raisa · mirki ·
 IPT̥A · P̥T̥B̥NR̥ · HT̥ · R̥T̥N̥P̥T̥R̥ · N̥P̥ · HT̥IB̥ · ÞN̥... IHT̥...
 iffR · faþur · sn · raupkar · uk · skib · þu ... ilia ...
 NIHT̥I · RIHT̥I · NP̥IBI · P̥T̥HT̥I
 uisiti · risti · skibi · fasti

U Fv1946;258. Männis-
kofiguren överst på ste-
nen.

Ur UR

5. Risbyle

Vid Risbyle står två runstenar. På dessa möter vi Skålhamrasläkten som var nästan lika flitig runstensresare som Jarlabankesläkten. Skålhamra ligger på västra sidan av Vallentunasjön. Att familjen också var aktiv på östra sidan märks genom den tingsplats och de runstenar den lät resa vid Arkils tingstad (U225, U226).

Inskriften på U160 vid Risbyle avslutas med ”Gud och Guds moder hjälpe hans ande och själ, förläne honom ljus och paradys.” Böner som denna, hämtade från kyrkomässorna, påträffas på de äldsta vikingatida runstenarna.

Stenarna vid Risbyle är utförda av Ulf i Bårresta. Denna by ligger någon mil norr om Risbyle. Från en annan sten, som nu står vid Orkesta kyrka (U344), vet vi att Ulf i Bårresta hade deltagit i tre krigståg till England.

Gissningsvis kom Ulf och hans män hem med ett stort byte.

Ulf i Bårresta skriver på stenen att Ulf i Skålhamra var hans gode släkting. Ordet som vi översätter med släkting var ”mag”, vilket är samma ord som vårt måg, svärson. Förr kunde ordet beteckna ingifta manspersoner i allmänhet. De två männen tillhörde samma generation och att Ulf i Skålhamra dessutom varit Ulf i Bårrestas vapenbroder i England är en möjlig gissning. En forskare har nyligen framfört att det sannolikt är Ulf i Bårresta som ristat Skålhamrasläktens runstenar vid Arkils tingstad och inte signaturen ”Gunnar” (se nedan under Arkils tingstad). Det kan i så fall vara ännu ett tecken på hur den runkunnige storhövdingen Ulf i Bårresta engagerade sig för Ulf i Skålhamras efterlämnade familj.

Runstenskorset från Risbyle är symbol för Täby kommun.

Runstenskorset som gunga i lekparken vid Jarlabankes bro.

U161

Runsten U161. Granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Ulf i Bårresta högg efter Ulf i Skålhamra, sin gode frände. Ulfkell lät hugga.

Stilgrupp Pr1 (ca 1010–1050 e Kr). Märkt med två kors. Det undre, mindre, som är i rysk-bysantinsk stil, har blivit förebild för Täby kommuns vapen.

Signerad av Ulf i Bårresta.

Stenen finns vid norra delen av Skålhamra golfbana, ca 100 m öster om Skålhamravägen. Sjön har sänkts för att vinna åkermark och på vikingatiden gick vattnet högre än i dag. Om man tänker bort vegetationen och sjösänkningen kan man föreställa sig att stenen placerats för att synas från långt håll från sjösidan.

Som framgår av U160 var den Ulfkell (eller Ulfkättil), som var runstenens beställare, son till Ulf i Skålhamra.

U161

ᚱᚢᚱᚰ · ᚱᚢᚱ | ᚸᚠᚱᚱᚠᚠᚱ · ᚱᚠᚠᚰ · ᚱᚢᚱ · | ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ · ᚱᚠᚱ ·
 ulfR · iuk i barstam · iffir · ulf · i skulobri · mak ·
 ᚱᚠᚱ · ᚱᚱᚱᚱᚱ · ᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚠᚱ ᚠᚱᚱᚱ
 sin · kuþan · ulfkil lit akua

U231

Runsten U231. Gnejsgranit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Hedinvi och Östen och Ulf och Olov lät resa stenen efter Halvdan, sin fader.

Stenen är skadad eftersom en markägare på 1800-talet lät klyva den mitt itu för att använda som grindstolpar. Detta fick fornforskaren Richard Dybeck nys om så han reste dit och läxade upp den ansvarige. I dag är stenen hopfogad igen och den berättar om Hedinvi, Östen, Ulf och Olof som reste stenen efter sin far Halvdan. Toppen saknas dock fortfarande.

Antas vara ristad av Öpir.

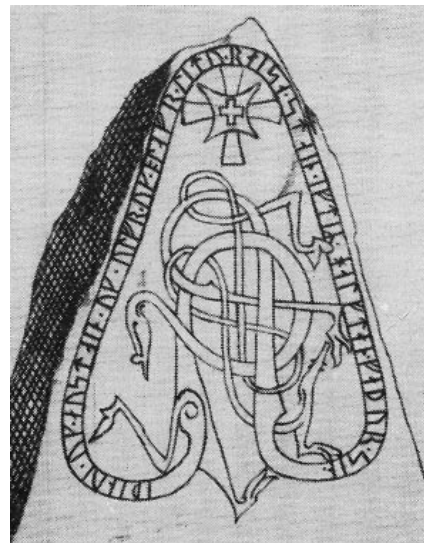
Tillhör stilgrupp Pr5 som dateras till ca 1080–1130 e Kr.

U230.

Foto ur UR

U230. Rent ornamental sten. Ljusgrå granit.

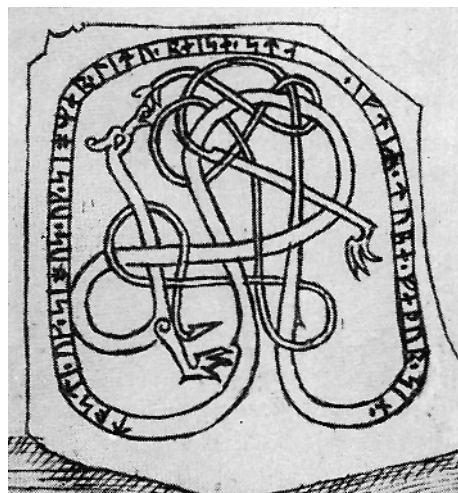
U231, avtecknad på 1600-talet. Ur UR

U231

IDIÞNI · NP · ʰNʰʰʰ · NP · NIÞR · NP · ʰʰʰʰ · NIʰN ·
 ipinui · uk · austain · uk · ulfr · uk · olafr · litu ·
 Rʰʰʰ · ʰʰʰʰ · IÞʰʰʰ *ʰʰʰʰʰʰʰʰ ʰʰʰʰʰʰʰʰ ʰʰʰʰ
 raisa · stain · ifiR halftan faþur sin

U232

U232, avtecknad
på 1600-talet. ur UR

Runsten U232. Blågrå granit.
Inskrift, översatt till nusvenska:

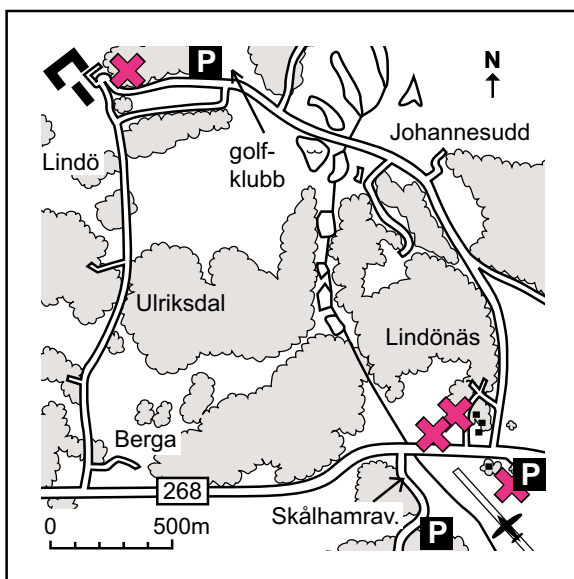
Tillhör stilgrupp Pr5 som dateras till
ca 1080–1130 e Kr.

**Toste och Sigfus och Sigmar lät resa ste-
nen efter Tobbe, sin fader.**

Antas vara ristad av Öpir.

U232

↑ƒ↑↑·NƳ·ƒ|*Nƒ·NƳ·ƒ|*Y†R·N↑N·R†|ƒ†·ƒ↑†...·
 tosti · uk · sihus · uk · sihmar · litu · raisa · sta ... ·
 |Ƴ↑|λ·↑NB†·Ƴ†ƳNR·ƒ|†
 iffiR · tuba · faþur · sin

7. Gullbron

En beskrivning från 1600-talet nämner fyra resta stenar vid bron. En av stenarna var utan runor. Var denna sten finns idag är okänt, men de tre runstenarna är spridda i området.

På Gullbrostenarna möter vi Lindösläkten, en inflytelserik familj norr om Vallentunasjön på tiohundra-talet. Det är Ulf och Astrid och deras söner Gärdar, Fulluge, Sigrev, Sigvat, Sibbe och Sven. De byggde en bro som kan ha liknat Jarlabankes bro i Täby.

Här finns också ytterligare en sten som inte kan knytas till denna släkt.

Bron låg söder om dagens väg mellan Upplands Väsby och Vallentuna. I dag finns nästan inga spår kvar av den.

Resta av kvinnor

Bland dem som rest runstenar vid Gullbron är Astrid och Inga. Detta kan tolkas som att den vikingatida kvinnans ställning var stark, åtminstone inom det jordägande och ledan-

de samhällsskikt, som hade sed att resa runstenar.

På vad som på äldre kartor kallas Gulllängen, vid Gullbron, kan också ha funnits en tingsplats. Det finns en diskussion bland forskare om detta kan ha varit den tingsplats som Jarlabanke syftar på runstenen vid Vallentuna kyrka, U212. En forskare har föreslagit att tingsplatsen snarare bör ha lytt under Lindösläkten, vars mark det rimligen bör ha varit eftersom den placerat sina runstenar där.

Samma skede

Runstenarna vid Gullbron är, av ornamentiken att döma, några årtionden yngre än Jarlabankes stenar vid Jarlabankes bro och Vallentuna kyrka, vilka i sin tur är något yngre än Skålhamrasläktens runstenar vid Arkils tingstad. Lika viktigt som att betona dessa skillnader är att konstatera likheterna. Alla stenarna tillhör samma sociala, religiösa och politiska utvecklingskede.

Runstenarna vid Gullbron

Runsten U236. Ljusgrå granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Ulfs arvingar i Lindö låter resa dessa stentar efter sin fader och broder och gjorde bron. Visäte högg.

Tillhör stilgrupp Pr3 som dateras till ca 1050–1080 e Kr.

Signerad av Visäte. Korsmärkt.

Står norr om vägen mellan Vallentuna och Upplands Väsby, ca 100 meter väster om infarten till Lindönäs.

U236

U236

· NIFH tRPTR · INI1IN · T11t · R11t · Þ11t ·
 · ulfs arfar · i linteu · lata · raisa · þisa ·
 11t1t · tP1A · P1þNR · 11t · NY · ÞRþNR · NY ·
 staina · effR · faþur · sin · uk · broþur · uk ·
 BRN · P1RþN × NI11I *INP
 bru · karþu * uisefi hiuk

U237

Runsten U237. Röd granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Bröderna Gärdar och Fullhuga och Sigrev och Sibbe och Sigvat lät resa denna sten åt sin fader Ulf, och åt Sven, sin broder. Gud hjälpe...

Tillhör stilgrupp Pr3/Pr4 ca 1050–1100 e Kr. Antas vara ristad av Visäte.

Stenen, som är svårt skadad, står norr om stora vägen, på vänstra sidan om infarten till Lindönäs.

U237

(ƷƧRÞIR · ƧNƷ · ƷNIN* · ... Ƨ...) RIF · (ƧNƷ · ƧIBI ·
 (karþar auk · fuluhi · ... s ...) ref · (auk · sibi ·
 ƧNƷ · ƧI*ƧƧ)R · ÞI(I)R (BIRIR · ƧƧƧ · RIFƧ ·
 auk · sihuat)r · þe(ir) (bereþr · lata · reisa ·
 ÞIF · ƧƧIF · ƧƧ ·) ƷƧÞNR · ƧƧ · NƷ · ƧNƷ · ƧNIF ·
 þina · stein · at ·) faþur · sn · uf · auk · suein ·
 (B)R*ÞN(R) ƧIF · Ʒ*(Þ · IƧB)... ÞIN
 (b)roþu(r) sin · ko(þ · ialb) ... þiu

U238

U238

†H1RIP · N11 · R†IH† · ÞIT† · H1IIT · †P1I† HNT HIT ·
 astrip · lit · reisa · þina · stein · effir sun sin ·
 HNTIT : †NP × NIP × B††1† × HIT ·
 suein : auk * ulf * bonta * sin ·

Runsten U238. Runsten. Ljusgrå granit.
 Inskrift, översatt till nusvenska:

**Astrid lät resa denna sten efter sin son
 Sven och Ulf, sin make.**

Tillhör stilgrupp Pr3 ca 1050–1080 e Kr.
 Antas vara ristad av Visäte.

Står numera i parken vid Lindö gård.

(Obs! privat tomtmark)

Runsten U239. Runsten. Gnejs.
Inskrift, översatt till nusvenska:

Inga lät hugga stenarna (efter sin) make...

Ej stildaterad. Okänd ristare.

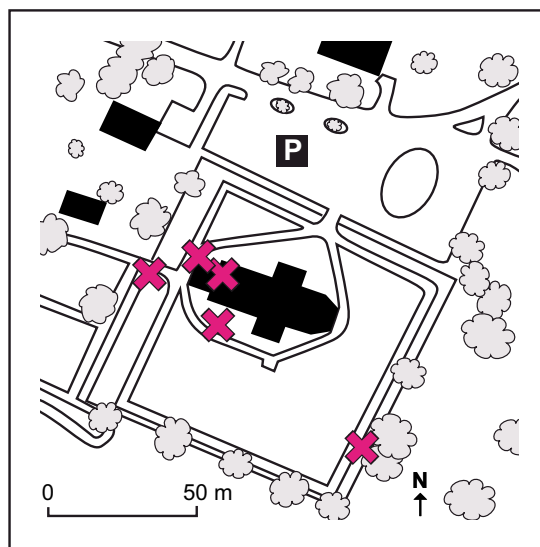
Står 300 meter öster om Gullbron strax söder om vägen mellan Vallentuna och Upplands Väsby.

U239

U239

IYt	ni↑	*Yn↑	·	h↑t t↑	·	...	t...	ft↑t...	YRn...
ika	lit	hkua	·	staina	·	...	a...	onta	... kru ...

8. Vallentuna kyrka

Vid och i Vallentuna kyrka finns inte bara vikingatida utan också medeltida runinskrifter.

Runsten U212. Grå granit. Står på kyrkogården och antas vara ristad av Fot. Ristningar på två sidor.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Sida A:

Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde. Han ägde ensam hela Täby. Gud hjälpe hans själ.

Tillhör stilgrupp Pr2 som dateras till ca 1020–1050 e Kr. Korsmärkt.

Sida B:

Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde. Och han gjorde denna tingsplats, och ensam ägde han hela detta hundare.

Tillhör stilgrupp Pr2/Pr3 som dateras till 1020–1080 e Kr. Korsmärkt.

På A-sidan berättar Jarlabanke att han reste stenen efter sig själv och att han ägde hela Täby. På B-sidan står det att han reste stenen efter sig själv och att han gjorde en tingsplats och att han ensam innehade detta hundare.

Saknade delar av inskriften har kunnat rekonstrueras med hjälp av snarlika texter på andra stenar.

På B-sidan finns det äldsta skriftliga belegget för ordet hundare, ett administrativt begrepp med oklart ursprung och ålder. Var exakt den tingsplats som Jarlabanke berättar att han inrättat låg vet man inte säkert, men olika förslag finns (se ovan under Gullbron). Stenen kan stå på eller nära sin ursprungliga plats med kan också ha flyttats till kyrkan när denna byggdes.

Vad en tingsplats var är mycket omdiskuterat (se nedan under Arkils tingstad).

Runsten U214. Röd sandsten.

Finns i tornrummet inne i kyrkan.

Inskrift, översatt till nusvenska:

...och Ingeborg efter sin make. Han drunknade på Holms hav. Hans knarr gick i kvav, endast tre kommo av.

Korsmärkt.

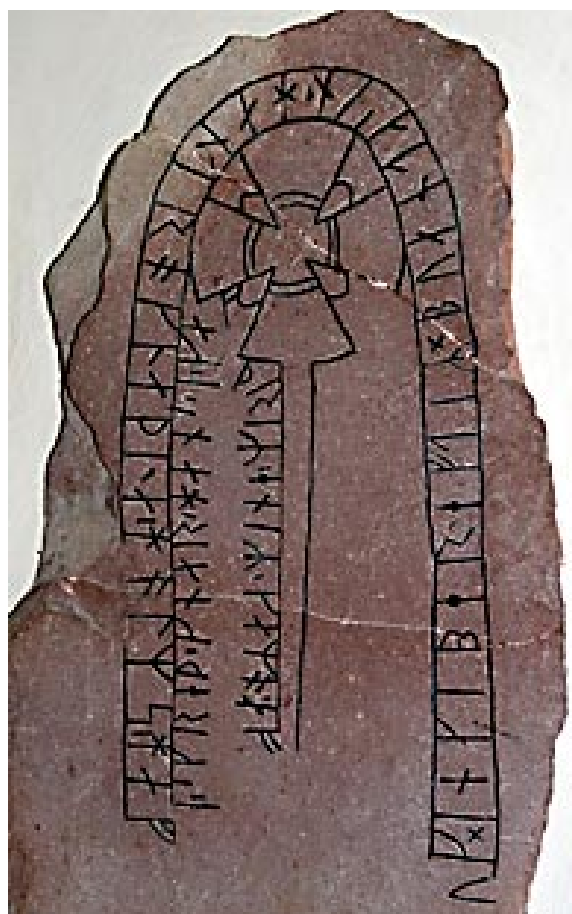
Tillhör stilgrupp rak men dateringen är osäker.

Möjligen ristad av Drosboe.

Stenen påträffades 1937 vid en ombyggnad av kyrkan. Inskriften är det äldsta exemplet i den svenska litteraturen på slutrim.

Inskriften har på försök kombinerats med texten på en förlorad, men tidigare avritad sten, U215: Ragnhild (?) och Ulfhild lät resa stenen efter sin fader och broder. Men eftersom U214 och U215 är utförda i olika stilar, så är det osäkert om de verkligen varit ett par.

Däremot kan Ingeborg vara samma kvinna som förekommer på en av runhällarna vid Fällbro, U146. Utförandet stämmer ganska väl överens med U214. Korsen påminner också om varandra.

U214

U214

N P × | t P | B | R × | P ↑ | h × B | A t t 1 t × | | t · * t t · 1 R * P t t t |
 uk * inkiber * effiR * buanta * sin · han · troknapi ·
 t | * * | P h | * t P | | P R | B | P t t R | * t t | | | P t P P R | h |
 a | holms | hafi | skrep | knar | hans | i | kaf priR |
 t | t | h | P t P * | t P
 eniR | kamo | af

Runsten U221. Fragment, granit. I östra kyrkogårdsmuren.

Inskrift, översatt till nusvenska:

...efter Sigfast (?)...

Okänd ristare. Ingen stildatering.

U221

U221

Något om Vallentuna kyrka

De äldsta delarna av Vallentuna kyrka är från 1100-talets slut. Den ursprungliga byggnadsplanen gick i den då dominerande romanska stilen med ett långhus i gråsten med torn i väster och ett smalare kor i öster. En rest av den äldsta kyrkan, som är lätt att se, är konturena efter ett fönster i norr.

På 1200-talet tillkom en sakristia. På 1400-talet fick kyrkan valv, som målades. Koret förlängdes och ett vapenhus byggdes till. Men sedan blixten slagit ner i tornet 1856 och satt eld på kyrkan fick den byggas upp på nytt och fick då i stort sett det utseende som den har i dag.

Vid branden smälte kyrkklockorna och fick gjutas om. En del lösa inventarier räddades dock, däribland ett altarkors från 1760-talet, som nu är en av kyrkans främsta sevärdheter. Läktarorgeln är från 1959 och 2002 invigdes en ny kororgel.

Räddade från den röde hanen blev också kyrkans böcker bland vilka fanns ett så kal-

Vallentuna kyrka från sydost.

lat kalendarium, ett slags kyrklig almanacka. Kalendariet är från 1198 och av det framgår att kyrkan helgats åt Maria, Johannes döparen och påven Sylvester och att det invigningsdatum som firades var 1 oktober. Dessvärre anges i boken inget årtal för invigningen. Kalendariet finns numera på Historiska museet och har kallats för Sveriges äldsta bok.

Runsten U219. Ristad byggnadssten. Sandsten. Finns på tornets nordvästra hörn.

Inskrift, översatt till nusvenska:

Andor tillhög denna fagra sten...

Andor kan antas ha varit en av mästarna vid kyrkobygget.

U219

ǀǀǀǀNR : ǀǀǀ*ǀǀ ǀǀǀǀǀǀ ǀǀǀǀǀǀǀǀ ǀǀǀǀ : *ǀǀǀǀ
 andur : telhti þinna fakra sten : host

U220

Runsten U220. Ristad byggnadssten. Sandsten. I bogårdsmuren, mitt för torningången.

U220

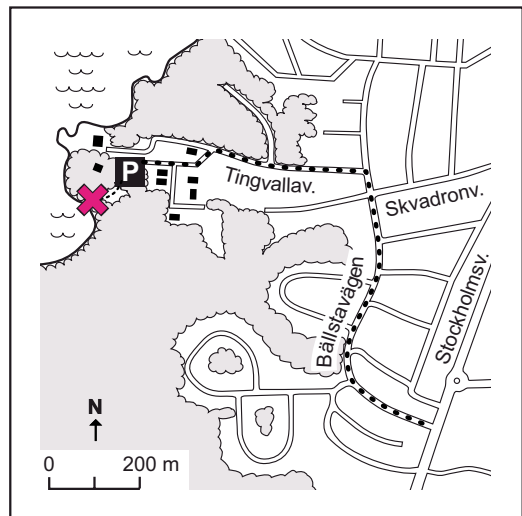
Inskrift, översatt till nusvenska:

David tillhög.

...ǀǀǀ*ǀǀǀ
 (dafip t)alhdi

Ristningen är inte längre fullständig men med hjälp av äldre uppteckningar vet man vad det har stått. Stenen har ursprungligen suttit någonstans i kyrkan och David kan antas ha varit en av mästarna vid bygget.

9. Arkils tingstad

Arkils tingstad med U226 t. v. och U225 t. h. I bakgrunden en firsidig stensättning.

Vid den plats i Bällsta som kallas Arkils tingstad finns en fyrkantig stensättning med tio

meters sida och två av Skålhamrasläktens runstenar. De har en sammanhängande text.

Runstenarna vid Arkils tingstad:

Runsten U225. Runsten. Granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

(Ulfkel)... och Arnkel och Gye de gjorde här tingsplats... Ej skall en större minnesvård finnas än den Ulfs söner gjorde efter (honom), raska svenner, åt sin fader.

Tillhör stilgrupp rak som dateras till ca 980–1015 e Kr. Prydd med ett litet kors.

Ristad av Gunnar eller Ulf i Bårresta.

Texten fortsätter på U226.

U225

U225

... Nƿ · ƿRƿIƿ · Nƿ · ƿNI · ƿIƿ · ƿƿRIBN · IƿR · ƿIƿN[↑]ƿ ...
 ... uk · arkil · uk · kui · ƿiR · kariƿu · iar · ƿikstaƿ ...
 NƿN · IƿI ƿIRƿI · ƿƿIƿI · NIRƿƿ · ƿƿƿ · NƿƿN · NƿƿIƿ ·
 unu · iki mirki · maiRi · uirƿa · ƿan · ulfs · suniR ·
 IƿƿIR · ƿIƿ ... Iƿ · ƿNIƿƿƿ · ƿƿ · ƿIƿ · ƿƿƿNR
 muƿiR · kiR ... iR · suinaR · at · sin · faƿuR

U226

Runsten U226. Runsten. Granit.

Inskrift, översatt till nusvenska:

De reste stenar, och gjorde staven, också den höga, till hederstecken. Även Gyrid älskade maken. Därför i tårar ska talas om honom. Gunnar högg stenen.

Utgör ett monument tillsammans med U225.

Tillhör stilgrupp Pr1 som dateras till ca 1010–1050 e Kr.

Signerad av Gunnar men också tillskriven Ulf i Bårresta.

Texten börjar på U225.

U226

R I H T N · H T I T T · N P · H T T P · N T T · N P · I T · Ψ I P T T · T T ·
 ristu · stina · uk · staf · uan · uk · in · mikla · at ·
 I T R T I P T N Ψ · N P · P N R I P I · P T H T T · N I R I · P N Ψ F T I
 iartiknum uk · kuriþi · kas at · uiri · þu mon i
 P R T T I · P I T T I T T · T T T T ... P N T T R I P H T I T
 krati · kiatit lata ... kunar ik stin

Arkils tingstad och frågan om vad en tingstad var

Vid Arkils tingstad finns en fyrkantig stensättning med tio meters sida och två runstenar med sammanhängande text. De brukar anses vara huggna av den Gunnar, som har satt sin signatur på den ena. Nyligen har dock runforskare ifrågasatt denne Gunnars existens och argumenterat för att det istället är samme ristare som svarar för stenarna i både Risbyle (U160 och U161) och Arkils tingstad, nämligen Ulf i Bårresta som på en av Risbylestenarna anges som Ulf i Skålhamras "måg". Om denna tolkning accepteras blir sambandet mellan de två platserna på ömse sidor om Vallentunajön, Risbyle och Arkils tingstad, ännu starkare.

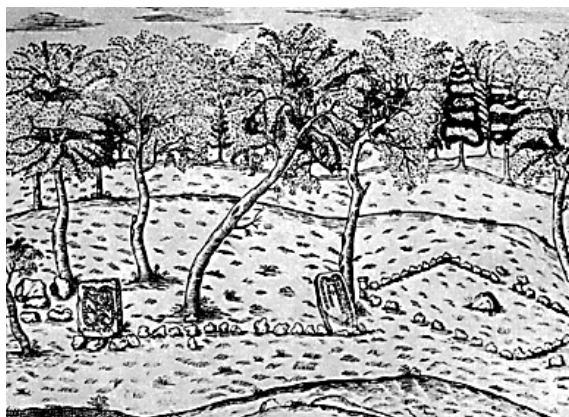
På en runsten som numera står vid Orketa kyrka framgår att Ulf i Bårresta är varit en stor utlandsfarare och krigare, som varit tre gånger i England och härjat, den sista gången under Knut den stores ledning. Knut erövrade England 1015–1018 och hade ett livgarde av skandinaver ända till sin död 1035.

Skålhamrasläkten, känd också från runstenarna vid Risbyle, hade sina huvudgård på andra sidan om sjön från Arkils tingstad räknat. Men inrättandet av "tingstaden" med dess runstenar måste tolkas som att släkten ägde mark också här.

Vad en tingstad eller tingsplats var och vilken funktion en sådan hade är mycket omstridat.

Enligt en uppfattning samlades bygdens människor i förhistorisk tid på ting för att diskutera, fatta gemensamma beslut och skippa rättvisa. Ett citat som sammanfattar denna syn:

"Vi har tack vare våra medeltidslagar en ganska ingående kunskap om tinget under medeltiden och hur det fungerade. Däremot är kännedomen om det vikingatida tinget ringa. Det står dock klart att det utgjorde hjärtpunkten för byns rättsväsen, där menigheten av fria män samlades. Det var därför

Arkils tingstad, avbildad på 1600-talet. Stenraden mellan runstenarna är numera borta. Ur UR

en förnämlig plats för en runsten, som kom i blickpunkten för bygdens främste" (Helmer Gustavson, *Runstenarna i Vallentuna*, sid. 20, Vallentuna 1988.)

En sådan uppfattning om tingen kan sägas ha stöd i de fornnordiska sagorna. I olika berättelser samlas bönder till lokala eller regionala möten där de också offrar till gudarna.

Men det behöver inte betyda att vanliga människor som regel hade särskilt mycket att säga till om. Den som kunde utöva våld eller hota med våld hade mer makt än den som inte kunde det. Och trälarna stod helt utanför samhället. Vikingatidens värld var inte demokratisk.

Härskarsymbol

Andra forskare tolkar därför vikingatidens samhälle i termer av sociala skillnader och konflikter. Historikern Per Nyström ansåg t.ex. att de vikingatida tingsplatserna inrättats efter förebilder från England. Han hävdade att deras roll i första hand var ekonomisk, vid en tid då samhällets elit ännu saknade en mer utvecklad apparat för att driva in skatter. Nyström skrev: "Tingsplatsen, tunet, var härskarsymbolen – huvudstaden – i exploateringsområdet, hundaret, eller socknen." Han fortsatte: "När Jarlabanke ca 1050 säger på inskriptionen vid Vallentuna

Den spränglärde professor Sven B.F. Jansson, "Run-Janne", vid Arkils tingstad 1965.

Foto Alf Nordström i SSLM:s arkiv

kyrka att han ägde detta hundare ensam" betyder detta att han betraktade detta område som sitt privathundare" (Per Nyström, *Historia och biografi*, sid. 181. Lund 1989).

Att Arkils tingstad uttryckligen är en kristen plats har ibland kommit bort i diskussionen trots att den ena runstenen där är försedd med ett kors. Samma familj som satt upp Arkilsstenarna figurerar till yttermera visso på de två runstenarna vid Risbyle tvärs över sjön (U160, U161) som båda är försedda med kors och den ena dessutom med en kristen bön.

Inskriptionen på runstenen U225 berättar att Ulfs söner gjort tingsplatsen. Det finns ingen anledning att ifrågasätta detta. Den har med andra ord knappast några anor från hednisk tid utan härstammar från den tid då runstenarna där restes, vilket av stilmässiga grunder kan antas ha varit någon gång under tiohundralets första årtionden.

Inskriften på en av stenarna vid Arkils tingstad innehåller ovanliga ord och har varit mycket svårtolkad. Läsningen kan ännu inte anses vara helt säker. Dock nämns att de som rest stenarna också rest en (eller flera)

stavar. Vad detta syftar på är högst osäkert. Kanske var det en gravmarkering, men var är i så fall graven? En forskare har föreslagit att "stav" syftar på ett nu försvunnet träkors. Några arkeologiska undersökningar har aldrig gjorts vid Arkils tingstad.

Vikingatida tingsplatser ligger gärna vid vägkorsningar eller broar. Detta gäller för Jarlabankes möjliga tingsplats vid Vallentuna kyrka och andra möjliga tingsplatser vid Gullbron och Broby bro. Exempel från andra landskap är Anundshög i Västmanland samt Aspa löt och Kjula ås i Södermanland.

Men Arkils tingstad har inte någon sådan placering. Kanske var det istället det strandnära läget som var av betydelse. På vikingatiden gick Vallentunasjöns vatten dessutom högre än i dag. För att vinna åkermark sänktes sjön nämligen 1889. Om man tänker bort den skymmande vegetationen och sjösänkningen kan man föreställa sig att platsen anlågts för att synas väl från från sjösidan.

Dop och makt

Att de kristna tingsplatserna inrättades också med syfte att få bygdens befolkning döpt där är en tanke som har framförts. I Arkils tingstads fall kanske rentav i viken alldeles intill? Stormännen i bygden runt Vallentunasjön förfogade givetvis över egna våldsresurser, i form av väl beväpnade huskarlar, kanske till och med ärrade veteraner från plundringarna av Canterbury, Norwich och London, vilkas blotta närvaro på platsen säkert fick mången hedning att avstå från varje form av protest.

Att tingsplatser var platser för offentlig maktutövning är troligt. Och på så sätt kan också fria bönder, som annars inte var stormännens direkta underlydande, ha dragits in under deras kontroll och herravälde.

Många av de jordägande adelsfamiljer som framträder under den tidiga medeltiden kan ha grundlagt sin rikedom och maktposition under denna epok, samtidigt som andra mäktiga släkter konkurrerats ut.

Källor till Runrikets tid

Skandinavisk vikingatid brukar räknas som perioden mellan 750/800 och 1050/1100 e. Kr. Gränserna är mycket ungefärliga, och konstruerade av forskningen. De människor som levde under vikingatiden visste inte om att tiden skulle komma att kallas vikingatiden – lika lite som medeltidens människor kände till att de levde på medeltiden.

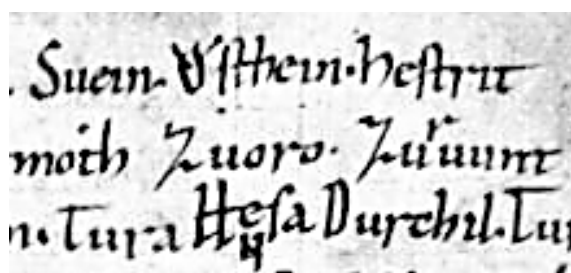
Vikingatiden befinner sig i ett gränsland mellan den historiska forskning, som sätter skriftiga källor i centrum, och arkeologin, vars källmaterial är fornlämningar och föremål, den så kallade materiella kulturen.

De vikingatida runstenarna restes under en 150-årsperiod från ca 980 till ca 1130. Eftersom de är från tiden och bevarade i original i stort antal har de mycket högt källvärde för forskningen. Speciellt som det inte finns några andra samtida inhemska, skriftliga källor från denna epok.

Tyska och arabiska

Däremot finns det ett antal mer eller mindre tillförlitliga tyska, frankiska, engelska, ryska och arabiska samtida textkällor. Vissa av dem har haft mycket stor betydelse för kunskapen om skandinavisk vikingatid, allra mest prästen Adam av Bremens kyrkohistoria från 1070.

De isländska kungasagorna och de många andra isländska berättande källorna innehåller ett mycket rikt material, men problemet med dem är att de är nedtecknade flera hundra år efter de händelser de beskriver. Det finns mycket skilda uppfattningar om deras

Namn på skandinaviska pilgrimer i en tysk klosterhandskrift, troligen från 1080- eller 1090-talet.

källvärde. Vissa forskare använder dem flitigt, andra är mycket försiktiga.

Också de medeltida landskapslagarna innehåller många uppgifter som kan gå tillbaka på äldre förhållanden. Förr använde forskningen lagarna ganska okritiskt som källor men på senare år har man blivit allt försiktigare med att använda dem för att tolka situationen på vikingatiden. Tidsavståndet är mycket stort, Upplandslagen tillkom t. ex. omkring 1300, och de som vid den tiden stiftade dem hade egna klassintressen att markera. Vad i lagarna som eventuellt går tillbaka på muntlig tradition och vad som är de medeltida makthavarnas formuleringar kan inte utan vidare avgöras. Och att något stadgas i lag bevisar inte att det är så det gick till i det verkliga livet.

Omfattande datainsamling

Vad gäller arkeologin så är kunskapen om vikingatidens bosättningsmönster, byggnadsskick, verktyg, smycken och begravnings seder ganska stor. Detta tack vare många år

tionens mycket omfattande utgrävningar och datainsamling. Men när det gäller goda sammanfattningar och trovärdiga generaliseringar kring det vikingatida samhällets politiska, sociala och andra strukturer har arkeologerna långt ifrån hunnit ikapp.

Men inte bara historiker och arkeologer forskar om vikingatiden. Speciellt viktigt är att betona den runstensforskning och ortnamnsforskning som bedrivs av språkvetare. Deras resultat är av central betydelse också för kolleger inom de andra ämnena.

Handel eller plundring

Eftersom vikingatiden är ett forskningsfält där olika traditioner och synsätt korsar varandra kommer de enskilda forskarnas egen inriktning alltid att spela stor roll för resultatet. Synsätten har också en tendens att gå i vågor. Till exempel så såg många forskare länge handel som den dominerande drivkraften för vikingatidens utlandsresande. Nume-

ra anser de flesta att det stämmer bättre med källorna att se de till Skandinavien hemförda rikedomarna främst som resultat av krig, plundring och sjöröveri.

Nu för tiden är vi också medvetna om att forskarens eget synsätt, det kulturella bagaget han bär på när han närmar sig sitt material, har en roll i tolkningsarbetet. Detta faktum bidrar till att förklara att forskare kan dra olika slutsatser efter att ha undersökt samma källmaterial. Alltför kategoriska och ensidiga slutsatser bör man därför alltid vara lite misstänksam mot.

Slutligen är det mycket viktigt att understryka att det är mycket litet som är helt säkert vad gäller kunskapen om vikingatiden. Humanistisk forskning, som det här är frågan om, ägnar sig heller inte åt att bevisa saker och ting. Vad det snarare gäller är att försöka förstå tidens människor, tolka deras tillvaro, sociala förhållanden, seder och bruk.

<p>Läs om runor</p> <p>Rune Palm: <i>Vikingarnas språk</i>. 2004.</p> <p>Helmer Gustavson: <i>Runstenarna i Vallentuna</i>. 1988.</p> <p>Hans Åström: <i>Runristningarna i Täby</i>. 2004.</p> <p>Torun Zachrisson: Runstenar – portar i gårdslandskapet. Ingår i Peter Bratt (red): <i>Forn-tid i ny dager</i>. 1998</p> <p>L. M. Enoksen: <i>Runor – historia, tydning, tolkning</i>. 1998, pocket 2002.</p> <p>Sven B.F. Jansson: <i>Runinskrifter i Sverige</i>. 1984.</p> <p>Thorgunn Snaedal och Marit Åhlén: <i>Svenska runor</i>. 2004.</p>	<p><i>Medeltidens ABC</i>. Ny upplaga. 2001.</p> <p>Maja Hagerman: <i>Spåren av kungens män</i>. 1996.</p> <p>Peter Sawyer: <i>Kungar och vikingar</i>. 1985.</p>	<p>Marit Åhlén och Jacques Vincent: <i>Thorger och Disa lär sig rista runor</i>. 2002</p>
<p>Allmänt om runornas tid</p> <p><i>Vikingatidens ABC</i>. Ny upplaga. 1995</p>	<p>Jarlabankes släkt</p> <p>Lars Andersson: Jarlabankeätens runstensbro. Ingår i Peter Bratt (red): <i>Forn-tid i ny dager</i>. 1998</p> <p>Lars Andersson: Jarlabanke och hans gelikar. Ingår i Lars Andersson m. fl. (red): <i>Uppdrag arkeologi nr 2</i>. Stockholms län under dina fötter. 2005.</p> <p>För yngre läsare</p> <p>Sofi Hjort och Annie Huldén: <i>Vidar och Vega spanar på runor</i>. 2005.</p>	<p>På nätet</p> <p><i>Runrikets webbplats</i>: http://stockholms.lans.museum/runriket</p> <p><i>Runstenar i Stockholms län</i>: http://stockholms.lans.museum/lanet/runor/run1a.cfm</p> <p><i>Riksantikvarieämbetets runskola</i>: http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/arkeologi_och_fornlamningar/runstenar.html</p> <p><i>Samnordisk rundatabas</i>: http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm</p> <p><i>Nordiskt runnamnslexikon</i>: http://www.sofi.se</p>

Frågor eller synpunkter...

...om skyltningen och denna skrift?

Stockholms läns museum

<http://stockholms.lans.museum/runriket>

mats.vanehem@lansmuseum.a.se

08/586 194 00

...om parkering, markvård och liknande?

Täby kommun

www.taby.se, tabykommun@taby.se

08/768 90 00

Vallentuna kommun

www.vallentuna.se, kommun@vallentuna.se

08/587 850 00

STOCKHOLMS
LÄNS MUSEUM

ISBN 91-8700640-5